

Transcriptie interview Sylvia Dangé en Leo Hanegraaf (Vught, 4 augustus 2022)

[Het interview wordt voorbereid.]

S = Sylvia

L = Leo

Dat was dus een hechte groep.

S: Een hechte groep. En ik weet niet of we zo zijn begonnen. Dan moet ik straks even aan Leo vragen. Maar ik weet dat we ooit, rond Sinterklaastijd, toen was dat toen met Ban de Bom en alles, weet je nog, en dat we dan in het winkelcentrum ook gingen zingen van: geen speelgoedgeweertje kopen en zo. Dat was ook één actie. En dat was dan een begin eigenlijk, volgens mij.

En wanneer, ongeveer, hebben we het over die jaren...

S: Daar zou Leo misschien weten, want daar ben ik niet goed in.

En dit was in Veghel, hè?

S: Ja, in Veghel. Daar is het echt begonnen. Ja, en toen hadden we een heel gemêleerde groep van wat ouder en jonger. Vrouwen en mannen. En ja, die kwamen regelmatig bij elkaar bij vergaderingen. En dan gingen we kijken wat we allemaal konden doen. Ook voor acties en zo.

En hoe ben jij in die groep dan terechtgekomen? Hoe is dat...?

S: Ja, ik denk dat dat vanuit die woongroep is ontstaan. Ik weet niet Leo er toen al woonde. Volgens mij niet. Dat weet ik niet zeker. We hadden gewoon zes mensen. En ja, die woonden daar en er slo-ten weer andere mensen bij aan. Dat breidde zich uit eigenlijk. Maar acties dan... dan was die groep iets groter weer.

Woongroep in Veghel...

S: Ja. Waar Jolanda ook bij zat, weet je wel?

Is dat niet de woongroep van het vrouwenhuis? Van het gekraakte café?

S: Jolanda en ik zaten daar in. Met z'n tweeën. En nog een andere vrouw, maar die was niet zo...

Ja, dat overlapte een beetje. Maar het was niet exact dezelfde groep als de woongroep in Veghel? Maar is dat dan toevallig dat die allemaal wel voelen voor dat maatschappelijke activisme? Of is dat een groep die... ja... Was er eerst de gezamenlijke *drive* om actie te voeren? En dan zo'n woon-groep, is... ja... dat is eigenlijk dan ook een stuk toeval dat dat zo goed klikte op dat vlak dan mis-schien?

S: Ja, het ging best wel goed. Ik denk vandaar zijn we verder gegaan. Er was ook muziek bij... Dat de-den ze ook heel veel. Er was ook een groepje dat heel veel met muziek deed. En kunstzinnig. Maar ook... ja... ook meer de activistische dingen. En dan kwamen we ook weer bij elkaar op vergaderin-gen, gewoon bij elkaar thuis. En dan haakten we vaak in op wat er maatschappelijk speelde. Maar ook wat plaatselijk was. En toen was er een nieuw gemeentekantoor. Daar zal ook Leo bij zitten. Een

nieuw gemeentekantoor. En die... dat was toen met die dreiging van die kernbom, weet je nog, dat er zo'n grote actie is geweest. Zo'n demonstratie, ook in Amsterdam volgens mij.

Ja, dus dan zit je begin jaren tachtig, denk ik.

S: Ja, dat was die grote, hele grote.

Meer dan een half miljoen. Misschien wel de grootste ooit in Nederland.

S: Ja, daar heb ik ook aan meegedaan. En die groep ook weleens. Maar na aanleiding van het nieuwe gemeentehuis, die zaten volgens mij bij de papieren die we... dat we uitnodigingen aan mensen gingen versturen in Veghel. Dat ze, als ze een plekje in die schuilkelder wilden, weet je nog.... Die zaten volgens mij daarbij.

Die had je meegenomen.

S: Ja.

[Er worden documenten bekeken met betrekking tot deze actie.]

Want daar was ik nog benieuwd naar, naar het verhaal hierachter.

S: Ja, dat moet Leo straks ook maar mee... Die heeft ook meegedaan. Je hoort dan misschien weer van zijn versie. Maar het was eigenlijk niet om mensen bang te maken. Want de mensen hebben echt de gemeente platgebeld. Die hebben volgens mij ook nog het journaal gehaald. Maar het was ons eigenlijk meer te doen om bewustwording, van wat moet je dan doen als er zoiets is. Want er was die dreiging, weet je nog, van die bom? Van die kernwapens? Ja. Hoe heet het toch ook weer, die Koude Oorlog, of zoiets.?

De Koude Oorlog, ja. Dus eigenlijk, nou ja, wat heb je dan toch ook nog? Dat er kruisraketten geplaatst ging worden.

S: Ja, ook in Volkel, in Woensdrecht.

Ja. Dat plaatsingsbesluit.

S: Ja, en daarvan hadden we dus expres deze papieren gemaakt om mensen bewust te maken. Maar eigenlijk is het strafbaar, hè?

Ja, ik las het en ik dacht van, nou ja, dit geloven mensen wel als ze dit lezen.

Ja, maar het ziet er ook heel echt uit. Het was ook het teken van, ik weet niet, wat die (...) daar gedaan hebben.

En dit kwam dus voort uit die woongroep?

S: Ja, maar, Leo weet dat misschien beter. Ik ben niet zo goed in de cijfers, van de data's. Maar in ieder geval, heel veel mensen waren erbij betrokken. En er werden wijken verdeeld en die gingen dan, gingen we, in ieder geval ik ben in de ochtend vroeg vijf uur rondgegaan. Om dit bij mensen in de brievenbus te doen, om natuurlijk niet op te vallen. En dan had je, iedereen had dan een wijk die je, waar je dan heenging. En toen kwam dat natuurlijk naar buiten. Toen waren er mensen die gingen allemaal bellen en die snapten er niets van. Van: als je je als eerste aanmeldde, mag je erin. Ja, iedereen wou dat natuurlijk graag. Maar dat liet ook zien van, wie mag er wel in en wie mag er niet in.

Ja.

S: Want er zijn dan hotemetoten die erin mogen. Maar het ging ons meer om van... dus de discussie van, je bent eigenlijk helemaal niet veilig dan. Ja, dat zat er wel achter.

Het is ook de tijd dat er in de buurt toch ook... het speelt. Naast Woensdrecht ook in Volkel. En daar werd ook veel actiegevoerd, in het vrouwenverzetskamp. En ik sprak daar laatst nog... twee vrouwen die daar hebben gezeten, twee zussen. Die wonen in Uden. En ja, ik kan me voorstellen dat dat ook een actie was. Of jullie ook bij Volkel zijn geweest.

S: Ik heb er ook gezeten.

In het vrouwenverzetskamp?

S: Niet in het vrouwen... maar ja.... met mannen, in een tentje.

Ja, want die waren er dus ook hè?

S: Ja, dat waren wij. Dat was [weggelaten i.v.m. privacy] en dat was [weggelaten i.v.m. privacy]. We moeten misschien die namen dan wel niet noemen, want ik weet niet of... Maar in ieder geval, snap je? Dan moet je een beetje voorzichtig zijn. En [weggelaten i.v.m. privacy] ken ik nog van gezicht, maar daar zou ik de achternaam niet meer van weten. Die was er ook bij. Die staat ook op die foto. In de *Spiegelschrift*. En ik was overdag gewoon... ik had twee ploegdiensten bij de EMI. Dus daar ging ik dan elke keer naartoe.

Wat was de EMI ook alweer?

S: Dat was voor de platenmaatschappij. En cassettebandjes, dat was een platenindustrie. EMI [de geïnterviewde spreekt het uit in het Engels] heette het eigenlijk, maar wij zeiden altijd op z'n Brabants: 'EMI'. Maar waar die afkorting voor staat, weet ik niet.

EMI.

S: Die zat in Uden, dat was een vrij grote fabriek. En daar zet ik dan ook wel weer de boel op stellen. Want ik ging gewoon naar mijn werk en ging daar douchen. Want ik kon anders niet douchen, in het tentenkamp. Maar iemand heeft me ook gehaald, volgens mij een ex-marinier, die daar... die kwam me elke keer halen en brengen. Dat vond ik ook zo grappig. En op mijn werk, ja dat vonden mensen natuurlijk heel raar dat ik dat deed. Want er waren ook vrouwen in mijn groep waar ik mee werkte, waarvan de man militair was. In Volkel. Dus je krijgt heel veel discussie. En wel of niet. In het begin waren ze allemaal tegen mij. Maar na verloop van tijd heb je erbij, en dan vroegen ze of je dekens moet hebben, of je eten moet hebben. Dus toen veranderde het eigenlijk al erg. Maar ze vonden het wel vreemd.

En die kwam je tegen op je werk?

S: Waar ik gewoon werkte.

De EMI in Uden.

S: Maar ik heb gewoon gezegd: ik doe mijn werk goed en ze hebben er geen last van. En ik mocht dat dan, douchen, wel. Maar ja, natuurlijk wel raar als een werknemer heel anders is dan de gewone mens die met zijn (...) bezig is of...

Want hoe reageerden ze er aanvankelijk op?

S: Niet goed. Best wel een beetje agressief. Ja, ze vonden het vreemd maar gedrag.

'Liever een raket in de tuin dan een Rus in de keuken'?

S: Ja, maar ook als je vrouw bent van een militair en die zit daar, dan snap ik dat wel. Het is zijn broodwinning. Maar ik bleef altijd vrij rustig. En ik legde uit waarom ik dat deed. En ik probeerde dan wel een discussie aan te gaan. In het begin waren ze eigenlijk tegen mij. Totdat die marinier, ik noem hem maar marinier, want ik weet dat 'ie ex-marinier was. Maar die kwam echt voor me op. Die zei van: zij doet tenminste iets voor... hè... Jullie doen gewoon je eigen leven, maar zij staat wel voor een zaak. Dus dat vond ik toen heel prettig dat hij dat deed. Die kwam uit Schijndel, die man, weet ik nog wel. Ja, en dan breng je toch een discussie van binnenuit eigenlijk. In het begin dan met het moppen en raar gedrag. En naderhand vragen ze van: god, heb je het koud, moeten we je brengen of? Toen waren ze helemaal anders aan het doen. Dus dat vond ik eigenlijk wel leuk.

En was dat ook de bredere ervaring op dat gemengde vredesactiekamp, noem ik het dan even. Want ik heb bij het vrouwenverzetskamp gehoord, dat er ook veel onbegrip was uit de omgeving van de boerenbevolking, die... tot aan het loslaten van rode bosmieren en gier uitstorten of een caravan omduwen...

S: Ja, maar ik denk nou, soms ook eens bij de boeren: ze denken niet uit hun... Ja, dat mag je niet eens zeggen. Niet iedereen is zo. Maar ja, ik weet nog wel dat ze 's morgens vroeg gingen, toen was het volgens mij F-15 nog, dat was het denk ik. Dan bulderde die boven ons, dan... echt, dat was dan, voor mijn gevoel heel laag. Toen kwamen ze echt extra laag aangevlogen en dan gingen ze, ik weet niet hoe ze dat konden doen, maar dan bulderde dat ding. Ik weet niet hoe het allemaal heet, maar toen gingen ze expres heel veel lawaai maken. Dat wij daaronder zaten van: nou, dat is echt een decibel, maar dat was gewoon om te jennen.

Ja, maar dan... dus, die kwamen daar... Jullie zaten dan ook min of meer aan het eind van de landingsbaan?

S: Ik weet niet meer waar we zaten... Ja, de landingsbaan. We hebben niks kapot gemaakt, want dat wilden we ook niet. Tenminste, ik wilde dat niet. (...) Er waren mensen die dat volgens mij wel deden, maar dat hebben wij niet gedaan.

En dat was dus ook denk ik dicht bij de hoofdboort, toen... dat was een stuk grond. Ja, want je had er ook Atoomvrijstaat, maar die zaten weer bij de Trentse Bossen natuurlijk, maar dat is weer een andere plek.

S: Het was een soort klein grasveldje waar we stonden.

Ja, en daar werd een tentenkamp eigenlijk gebouwd.

S: Ja, en we hadden niet zoveel, ik tenminste, had niet zoveel contact met die vrouwen, terwijl ik dat wel zou willen. Maar ik moest ook gewoon werken. Dus dan was ik 's morgens vroeg weg en dan kwam ik om een uur of drie terug, en de andere week was ik weer drie uur weg tot 's avonds. Dus ja, dat kan ik me nog heel vaag herinneren.

Ja, je zei: je had minder contact had met die vrouwen, maar het was wel een gemengd kamp, hè?

S: Dat is wel, maar die stonden wel op een aparte plek.

Het vrouwenverzetskamp, ja.

S: Maar ik denk dat er wel onderling contact is geweest. Ja, en de ME is er nog geweest, die heeft ons toen weggehaald, met een busje. Dan moet je in een busje, dan pakken ze je op en zetten ze je in een bus en word je ergens verderop... Maar dat ging allemaal, voor mijn gevoel, heel gemoedelijk.

Was dat ook gelijk het einde van dat vredesactiekamp?

S: Volgens mij zijn hun er door mee gegaan, maar dat weet ik niet. Dat zou [weggelaten i.v.m. privacy] moeten weten, want ja, dat weet ik niet. Ik ben er (...) mee gestopt.

Maar je bent daar wel toch een tijd bij betrokken geweest. En dan dus elke keer wel ook het werk erbij aangehouden en...

S: Jawel, en studie.

Want er waren, denk ik, ook vrouwen die daar bijna echt gingen wonen, maar dat is natuurlijk ook een, ja... Ik denk dat de mensen daar er ook heel verschillend in stonden. Dus sommigen die daar dus echt gewoon maandenlang gingen kamperen en zonder voorzieningen. Maar jij bleef ook werken bij de EMI in Uden. En daar word je ook dan geconfronteerd met militairen, dus, of ex-militairen in ieder geval, die daar wel wat van vinden?

S: Nee, de vrouw was getrouwd met een militair. Een collega van mij, echt een naaste collega, want die zat bij mij in de groep. En die had een man, die is militair, dus die werkte op Volkel. Dus we waren best wel confronterend, dat snap ik wel. Het is zijn werk en ik ga daar dan meteen in, meteen demonstreren. Dus ik snap het ook wel, ik heb er ook best wel begrip voor. Maar ik vond wel: ik doe het buiten mijn werk om, ik val niemand lastig. Ik begon er eigenlijk zelf niet over, maar... misschien heb ik het verteld... maar in ieder geval ze wisten ervan. En dan krijg je een hele discussie, van binnenuit eigenlijk. Eigenlijk is dat best wel goed, want toen ging iedereen mij ook heel anders aankijken. Ja, maar wat gebeurt er?

En was het ook echt, het is toch in een tijd van de plaatsing van kruisraketten, toch wel nog het IJzeren Gordijn, de Koude Oorlog, toch weer verheugd. Was het dan op het werk en daarbuiten? Merkte je dat ook wel veel? Was het echt actueel, waar de mensen in die tijd veel over praatten?

S: Ja, want ik weet het ook nog, we hebben ook een kraampje staan in de Veghel bij die kerk. En daar hadden we ook van die buttons en, ja, gewoon infomateriaal en daar moesten dan de vrouwen, de mensen zeg maar... En dan kwamen er ook wel mensen op af, maar ook wel militairen, die het er dan weer niet mee eens waren. Die kwamen dan toch even zeggen wat ze ervan vonden. Dat kan ik me nog herinneren, mijn discussie met een man. En op zich redelijk allemaal, allemaal in het redelijke. Vond ik allemaal heel anders dan nu. Nu is het meteen korte lontjes en ik denk, god, kan dat toch niet anders? Dat verschil is er wel. Ik zou nu minder gauw... Ik zou wel met een demonstratie mee willen lopen, hè, bijvoorbeeld voor klimaatverandering, want daar ben ik ook wel heel erg mee bezig. Maar dan wil ik wel dat het niet escaleert, snap je?

Ja, en jij zei ook, er waren er ook die gingen de hekken doorknippen, de basis op...

S: Ja, maar daar had ik toch niks mee. En dat is ook hun goed recht als ze dat willen doen, maar dan moet je ook de consequenties ervaren, vind ik. En dan denk ik ook van, daar heb ik eigenlijk ook wel weer bewondering voor. Misschien klinkt dat helemaal... weer iets anders, maar net als met Pelosi, daar heb ik bewondering voor. Heel veel mensen zeggen allemaal: ja, dat moet ze niet doen, want ze zet de boel op scherp en dit en dat. Ik zeg: de boel staat al op scherp. Ik zeg: een vrouw in een roze pak, en hun zijn zo helemaal overdonderd. Ik zeg: doet zij dat niet, dan is er wel weer iets anders wat niet goed is. Het is nooit niet goed. Want het moet allemaal gaan zoals hun het willen, hè. Ik zeg: ik vind het knap. Ik heb daar dan bewondering voor. Zo'n klein... ik denk: nou, een vrouw in het roze, ik vind het geweldig. Dan denk ik: die gaat daar eventjes naartoe. En die zet dan de boel op scherp... En ik zeg: de boel stond al op scherp. Eén persoon kan daar niet zo... Dat is dan hun excuus weer om daar naartoe te gaan. Dan hadden ze anders weer een ander... iets anders... Snap je wat ik bedoel? Ja, dat is wat ik bedoel. En dat bedoel ik ook met extreme mensen soms. Ik bedoel, je moet proberen

mensen niet te kwetsen. Ik zal nooit niet naar mensen naar huis gaan om te gaan bedreigen. Net als boeren doen, of... Dan denk ik, nee, dan ga je een stap te ver. Je moet wel kijken: wat is nog reëel?

En, nou ja, dat is dus heel (...) En stond zo ook jullie... de groep waar je bij zat, stonden die er allemaal zo in? Of was daar wel discussie over?

S: Er was discussie over. Er zijn ook sommige bij die... ja... ook vooral in die groep, die deden daar niet aan mee. Die werkten ook gewoon. Dus die hadden ook een volledige veertig uur baan. Maar die stonden er dan misschien wel achter, maar dat was niet haar ding. Dan hoeft dat ook niet, snap je? Dan vind ik dan ook de keuze van, nu moet iedereen gewoon hun vrijheid doen. Maar ik was wel... dat ging eigenlijk vanzelf, van: nadenken over, of... Dat zit in je. Ik kan het niet uitleggen. Want waarom doet een ander dat niet? Want als ik dan tegen mijn schoondochter zeg wat ze allemaal een beetje gedaan hebben, dan schrok ze best wel, want die is heel anders. En dan is ook, ja, goed recht. En ze zegt: oh, mijn zoon is ook best wel zo. Dus dan heeft die het dan van jou. Dus ze zegt: dat kan. Maar dat zit in je of niet, denk ik. Ik weet niet.

En diegenen, die wat meer radicale actievoerders, die daar... een voorbeeld daarvan is dus dat ze de hekken gingen doorknippen en de basis op gingen.

S: Ik kan me niet herinneren of dat ze, of dat wij die kenden.

Nee, dat was echt weer een aparte...

S: Ik denk het wel, want ik denk dat die dat anders gedaan hebben. Want die gingen toch ook, klopt het ook dat... dat die ook de vliegtuigen gingen... met een bijl of iets gingen doen? Klopt dat?

Ja, je had die... de priester Kees Koning, die...

S: Ja, oh ja, nou jij die naam zegt. Ja.

Ja, die ging daar heel ver in. Dat was van de radicale actie. Volgens mij zat hij bij, dat was die Ploegscharen Beweging.

S: Ja. Maar die ken ik niet.

Bijvoorbeeld bij Volkel zat ook Mariëtte Moors, toch? Maar die zat volgens mij op het stuk grond van de Atoomvrijstaat. Maar ik weet het niet zeker, hoor. Die is ook zo vaak opgepakt.

S: Ja, dat vind ik dan best wel knap. Ik weet niet of... moet ik ook denken... zou ik dat durven? Weet ik niet. Weet ik niet.

En hoe voerden jullie daar dan, op jullie manier, actie tegen, nou ja, de kernwapens, de plaatsing daarvan?

S: Bewustwording, denk ik ook wel.

En kraampje, zei je?

Ja, een kraampje. En ik denk dat wij ook een voorlichting misschien hebben gegeven. Ja, en door die *Spiegelschriften* natuurlijk. Om mensen bewust te maken. Maar ik denk ook, nu denk ik wel, denk ik dat er ook maar een bepaald publiek... die koopt dat. Dan hoop je dat je heel veel mensen bereikt, maar ik denk: ondertussen zijn er ook heel veel mensen die daar helemaal niet mee bezig zijn. Snap je? Dat er echt een paar mensen zijn die daar... Ik geloof niet dat je daar mensen door kunt veranderen.

Want hoe zat dat met *Spiegelschrift*. Zijn jullie dat ook begonnen? Of... wie zat daar eigenlijk in?

S: Misschien Leo, dat hij dat weet. Wij leverden artikelen aan, maar wie daar nou allemaal achter zat... Hij zal het dadelijk ook wel meebrengen, misschien staat het erbij, weet ik niet.

En je had ook bijvoorbeeld Vrouwen voor Vrede, zo'n groep... Het vrouwenverzetkamp...

S: Maar Vrouwen voor Vrede waren iets gematigder, dacht ik? En dat is niet slecht, maar die deden het op hun manier. Dat waren meer de gewone vrouwenorganisaties, je had de boeren... weet ik niet.

Ja, nou ja, degenen die ik sprak, die waren er eigenlijk in gekomen via hun moeder. En die moeder was ooit begonnen in het Katholiek Vrouwengilde. Maar die wilde meer maatschappelijk betekenen.

S: Ja, dat vind ik heel goed.

Die is toen Vrouwen voor Vrede Uden begonnen. Maar bij jullie was het... Ik weet ook niet of jullie groep echt een naam had?

S: We hadden geen naam.

Dat was echt een eigen initiatief, een groep mensen verzamelen.

S: En je deed mee of je deed niet mee. En je kon wel meedoen of niet meedoen. Maar de groep was ook een vriendengroep, eigenlijk. Of: kennissen-, vriendengroep.

Dus dat was vanuit die woongroep in Veghel, daar zaten er een aantal mensen bij?

S: Ja, en die zijn naderhand.. zijn we uit elkaar gevallen, die zijn weer ergens anders gaan wonen. Ik ben... met een heleboel vrouwen bij elkaar. En dan was ik er eigenlijk eentje van, en Jolanda, die dan nog actief was. Maar die andere helemaal niet, want eentje zat in opleiding voor agente. Kun je na-gaan. Dus niet dat dat niet mag of zo, maar er waren heel andere vrouwen. Eentje werkte bij de gemeente. Dus die hadden een hele andere achtergrond.

Ja. En je zei ook al: gemengd was het, in ieder geval bij dat vredesactiekamp. Was het voor de rest ook een heel divers gezelschap? Of kun je zeggen, je kunt daar wel zeggen... Ja... waren het juist veel verschillende jongeren? Maar het was ook jong én oud, zei je hè?

Het was eigenlijk wel gemengd. Ik dacht dat die vrouwen iets ouder waren, had ik het idee. Maar wij waren, ja, tussen de twintig en dertig, denk ik. Denk ik, hè?

[Het interview wordt na een korte onderbreking hervat. Ook Leo Hanegraaf is nu aangeschoven.]

'De beweging'...

L: Ja, dat was echt een beetje de term. De beweging. En dat was heel breed. Er viel het kraken en alles viel eronder. Ook de beweging waar... was ook, dat heb je misschien ook wel allemaal meegekregen... zelf winkeltjes en bedrijfjes opzetten.

Kleinschaligheid.

Maar er viel ook de vredesbeweging, allerlei actiegroepen, Onkruid, kraken, vrouwen, homobeweging. Ja, zeg maar, dat was een beetje een containerbegrip, zou je tegenwoordig zeggen.

(...)

En ja, misschien... dan gaan we nog even... nog net een stapje terug. Want geboren en getogen in Veghel?

Ja, in Dinther, maar...

Oh, in Dinther.

L: Maar in Veghel op school gezeten. Oh ja, ik heb voor jou die map bij me.

[De map wordt op tafel gelegd en de inhoud bekeken, terwijl verder wordt gepraat.]

S: En die ken jij ook nog wel...

En ja, als we kijken dan... naar Dinther en dan naar Veghel... Is er ook voor die periode, dat je zegt: dat is voor mijn latere betrokkenheid bij de beweging... Ook nog belangrijk om te weten? Bijvoorbeeld dat je in die tijd al kritisch was op dingen of dat er toen al bepaalde... ja... Dus een beetje de bagage waarmee je uiteindelijk ook in Den Bosch belandde, zeg maar.

L: Ja, dat begon bij mij echt al heel vroeg, heel jong. Ik zat op het Zwijsen College in Veghel en toen moest ik... Ja, dat moest je dan ook al voor Nederlands, moest je opstellen schrijven. En ik weet dat ik toen al een keer een opstel heb geschreven met de titel 'De zachte krachten van de PSP'. Dat was een van de voorlopers van GroenLinks. En dat ging dus over geweldloos verzet en over een eerlijke verdeling van markt, kennis en inkomen, van wat later een beetje PvdA begrippen werden. En ja, dat vond ik toen, toen was ik vijftien ofzo, dat vond ik heel belangrijk. En toen ik zeventien was, wist ik dat ik... ik ging dienst weigeren, dat ik niet in militaire dienst wilde. Dus ja, ik weet niet meer helemaal waar het vandaan kwam. Ik kwam uit een boerenfamilie en daar was iedereen vooral bezig met boeren. En toen al met grootschaliger worden en hormonen inspuiten bij de kalveren om ze in drie maanden vet te mesten. Dus de discussie van nu, die schaalvergroting, was toen al bezig. Dan hebben we het over 50 jaar geleden. Zeker. We waren echt al een van die boeren die enorme... van die megastallen, toen al, bouwden. En waarin kalveren in zo'n kleine hokjes zaten dat ze eruit groeiden binnen drie maanden. Dus wat nu, en wat ook toen, nou het waren volgens mij niet van die Europese subsidies, maar je had al grote bedrijven die daar gewoon een belang hadden, dat boeren zo snel mogelijk fokten. Dus die hele discussie, maar dat weet je, die is eigenlijk al heel oud.

Ja, ik weet dat toen, wat was het? In '70 of '71, dat... Mansholt ook... met zijn plannen voor de hele EU.

L: Ja, Sicco Mansholt.

En wanneer...

L: Maar goed, dat was het gezin waar ik in opgroeide, de omgeving. Eigenlijk een hele conservatieve omgeving, die boeren en de agrarische wereld.

Over welk jaar hebben we het dan?

L: Ja, dan heb je het over eind jaren zestig. Dus ja, ik vond ook alles van... die hele beweging, dat was een andere beweging als de latere actiebeweging. Maar, zeg maar, de beweging in die jaren zestig vond ik al, ja, ik vond dat helemaal geweldig. Wat er in Amsterdam gebeurde, en Kabouter, en... Dus ik identificeerde me op een of andere manier daar al heel snel mee. En ja, toen we op het Zwijsen zaten... ik weet nog, we hebben op een gegeven moment ook... toen kwam ik van het Zwijsen af en toen hebben we met een stel mensen de *Rebellenkrant* opgericht. We vonden dus ook dat er op het schoolsysteem iets moest veranderen: autoritaire directeur... de leerlingen hadden te weinig inspraak... Dus ja, op een of andere manier zat dat er al allemaal heel vroeg in.

S: Dat herken ik ook... Van: waar komt dat vandaan? Want ik zat op de huishoudschool, dat was een hele andere school. En ik weet nog dat ik toen naar de INAS ben gegaan. En er waren allemaal meisjes, jonge meisjes, die waren allemaal met de uitzet bezig van... Vaak boerendochters, die waren met Walra bezig. En ik dacht... ik had er allemaal niks mee.

Waar was dat, zei je?

De INAS, dat is het vervolg van de huishoudschool en dat is met verzorging en ook een... Je kunt dan verpleegkundige worden of iets. Maar de voorloper van. Maar die waren allemaal met de uitzet bezig en Jolan en ik waren dat helemaal niet. Wij zagen er ook heel anders uit. Ik heb toen ook, wat jij [Leo] zegt, artikelen geschreven over feminisme, volgens mij, voor een Nederlandse les. Dus daar sprong ik ook al uit. Dus dan zit het toch in je.

L: Ja.

S: Ik weet niet hoe dat werkt.

En wanneer begon dat voor jou? Wanneer was dat ongeveer?

S: Zeventien jaar was ik?

L: Nee, ik ben van '52 en jij bent...

S: En ik ben '59.

L: Zeven, acht jaar verschil.

S: Ja. Dus...

Jij zegt: van '52?

S: Ik ben '59. Dus, maar toen was ik ook al heel anders. Wij waren als twee ook anders dan de rest. Wij vielen ook eigenlijk op door onze kleding, door onze denkwijze.

L: Ja, jij en Jolanda.

S: Ja. Dus... Dat herken ik bij jou dan ook, van... Waar zit dat dan in? Ik weet het niet. Wat dat is. En ik kwam uit een middenstandsgezin, kwamen wij, winkel...

Maar dat anders zijn hè, als jongere in die tijd, het was ook al wel de tijd... dus Provo had al wat van zich laten horen, Kabouter, Kabouterbeweging... Maar dat was toch, allicht, meer in andere steden? Dus misschien voelden jullie je... nou ja... in Dinther, Veghel... voor jou was het óók Veghel, opgegroeid... dat het daar veel minder was.

S: Minder, ja. Wij vielen wel op hè. Een beetje, denk ik.

(...)

L: Ja, maar... Veghel was... Dinther was echt een dorpje, een slaapdorpje. Of ja, een boerendorp, agrarisch dorp. Veghel was echt middenstand en ook agrarisch. Er was geen alternatieve, nauwelijks alternatieve jeugd, zeg maar. Er was een groep jongeren, die hadden op een gegeven moment... was er een huis leeg komen te staan in de Kalverstraat (...). En dat werd een beetje een plek waar begin jaren zeventig jongeren gingen blowen. Dat werd een soort alternatief... maar... Ja, dus er was, zeg maar, een licht begin van... er was een groepje alternatieve jongeren. Wat 'anders' denkende jongeren. En dat was een beetje de groepje van blowers. Maar op een gegeven moment kregen wij een vriendengroep, waarin mensen wat meer politiek georiënteerd waren. Maar dat was volgens mij

nieuw in Veghel. En op een gegeven moment sloten daar meiden bij aan, of vrouwen. Misschien niet aansluiten, maar dat ontstond misschien parallel daaraan.

S: Want, ik zeg al, wij zijn... Weet je nog dat wij in... Wij woonden toen bij elkaar.

L: Dat was alweer wat later. Dat was alweer verder in de jaren zeventig, denk ik.

S: Oké.

L: Ja, dat was alweer wat later. Maar, zeg maar, begin... ja... de periode waar ik het dan over heb, dat er echt zo... die alternatieve groep jongeren die met elkaar blowden en zo, dat was echt eind jaren zestig, begin jaren zeventig.

En had dat... Ja, dat had natuurlijk nog geen naam, maar...

Nee, dat was gewoon...

Hippie?

Ja, zoiets, hippie-achtig. Maar, zeg maar, dat wij wat meer politiek begonnen te denken (...) politiek... de *Spiegelschriften*, is volgens mij vijf-, zes-, zevenenzeventig geweest, midden jaren zeventig. Ja, dat is dan net dat leeftijdsverschil van zeven, acht jaar.

S: Ja, dat weet ik niet.

L: Want dat was echt een groepje waar, zeg maar, om namen te noemen, waar [weggelaten i.v.m. privacy] bij betrokken was, [idem].

Ja, '75-'77, dan zitten we ook voor jullie beiden nog steeds, dat is nog steeds Veghel, hè? *Spiegelschrift* wordt dan... Even kijken. Want uiteindelijk ga jij [Leo] naar Den Bosch?

L: Ja, dat was in '82, dus dat is dan de periode van... een jaar of zes, zeven, zat daar wel tussen.

Dan, ja, *Spiegelschrift*, dat is dus ook iets waar jullie allebei bij...

S: Nou, ik denk dat wij meer artikelen hebben geschreven, tenminste vanuit ons.

L: Ja, jij hebt artikelen geschreven.

S: Maar wie dat nou begonnen is, weet ik niet.

L: De start van *Spiegelschrift* begon dus bij die Werkgroep Gemeentepolitiek.

S: Oké, nou, dan ben ik blij dat jij dat allemaal weet, want ik weet dat niet.

L: Want dat was, zeg maar, een groepje mensen dat vond dat er dus iets moest gebeuren.

S: Die heette ook zo?

L: Ja, dat noemden we de Werkgroep Gemeentepolitiek. En we hebben toen, en dat waren een stuk of zes, zeven mensen bij betrokken, die vergaderden regelmatig met de (...?). Maar het kwam dus niet tot de oprichting van een nieuwe politieke groepering of partij, want er speelde ook meteen een discussie. Ja, dat... (...) als iemand lid van de raad wilde worden. En er speelde toen al de discussie over, ja, we wilden ook onderwerpen aanzwengelen, maar niet erop actie voeren, en erover publiceren, maar niet in de raad zitten, dus niet het politieke handwerk. Dat was het idee, van: het moet buitenparlementair zijn, van buitenaf proberen invloed uit te oefenen. Dat speelde toen al een rol. En de *Spiegelschrift* was eigenlijk een beetje een reactie op... we vonden dat het *Brabants Dagblad* te veel

schreef vanuit de gevestigde orde, en te weinig tegenwicht bood aan, nou zeg maar... als de woningbouwvereniging een renovatie aankondigde, dan nam het *Brabants Dagblad* dat over als nieuws, als informatie, zonder daar echt heel kritische vragen bij te stellen. En zonder bijvoorbeeld met bewoners zelf erover te praten. Dus ons uitgangspunt was: alle politieke veranderingen, besluitvorming, begint bij de burgers, de inwoners van Veghel. *Daar* moet je kijken: wat willen mensen, wat is belangrijk, wat zijn klachten, vragen? En daar moet de politiek naar luisteren. Wij vonden die besluitvorming vaak te veel van bovenaf.

En is er dan voor Veghel, om het voorbeeld nog concreter te maken, een bepaald project dat gaande was, waar jullie dan dat transparante, of gebrek daaraan, gingen aankaarten? Van: nou, dat was echt wel iets waar we, daarover schreven we dat *Spiegelschrift* dan vol? Dat was echt wel een grote... ja...

L: Ik weet dat bijvoorbeeld, over de renovatie in de Oranjewijk, daar hebben we veel over geschreven. En dat was ook veel compacter met bewoners. Dus dat werd gevoed door bewoners die het niet eens waren met de manier waarop de woningbouwvereniging dat wilde doen. En ja, dat was eigenlijk niet eens zozeer dat er nou zoveel acties waren. Het was meer dat het een beetje op een SP-achtige manier, zeg maar, toen al met mensen werd gepraat over: wat willen jullie? En daar een stem aan geven, dat was eigenlijk, ja, het was allemaal inderdaad vredelievend en helemaal niet zo fel en niet zo: de barricade op. Het was eigenlijk best, inderdaad, vriendelijk. Maar wel doelmatig. Ja, en zeg maar ook wel de instanties ter verantwoording roepen, van: hoe zijn jullie bezig?

En is het uiteindelijk ook, zijn jullie ook daarin geslaagd? Omdat, nou ja, misschien dan weer niet voor dat project, maar voor later, dat ze daar wel meer oog voor kregen? Dat de bewoners meer gelegenheid kregen om van zich te laten horen?

L: Dat zou ik eerlijk gezegd niet weten. Ja, ik ben... ik was op een gegeven moment ook weg uit Veghel en ik had een baan in Den Bosch en... Het idee dat je dingen ook... ja, nee, dat... echt de invloed van die acties, ja, ik kan dat niet zeggen. Ik weet het niet. Ik denk hooguit dat het, bij, ja, net zoals bij sommige bewoners in de Oranjewijk, dat die mensen zich gesteund voelden, gehoord voelden. Dat de woningbouwvereniging ook wel een beetje de hete adem, nou de hete adem is misschien nog te sterk uitgedrukt, maar wel merkten van: hé, er wordt een soort tegendruk gegeven. En in hoeverre dat hun besluitvorming echt beïnvloed heeft?

Ja, het was dus in ieder geval niet heel, heel vanzelfsprekend dat dat gebeurde in die tijd. Het was wel...

L: Nee, het was, het was niet... voor Veghel was het nieuw.

Het was wel *top down*.

Ja, en dat er mensen zich tegen verzetten, dat was voor Veghel echt nieuw.

Want dat is ook een beetje die bredere problematiek van, ook: wat dreef jullie in die tijd? En was, nou ja, het fenomeen van... dorpen en steden die worden gerenoveerd... Woningbouw, dat daar... ja, hoe zou je daar de bredere problematiek in die tijd willen noemen? Dat er veel verandert in Veghel bijvoorbeeld? In zo'n... Veranderende Veghel op dat moment heel sterk? Waarbij, nou ja, de bewoners zien veel veranderen in hun directe leefomgeving en hebben daar, hebben daar ook geen invloed op, op hoe (...).

L: Ik denk dat dat het verhaal is, dat er heel veel veranderde, heel veel besluiten werden genomen van bovenaf. Het was een beetje de traditionele politiek. Het college van B&W had veruit het meeste

aanzien, en macht en invloed, en die hadden het vooral heel veel overleg met het bedrijfsleven. En met... En als het ging over overleg met instellingen of, dus zeg maar de non-profit, dan was het met de directeur van het ziekenhuis en de directeur van de bouwvereniging en, nou ja, op dat niveau. Dus het was, en het waren inderdaad, als we het hebben over inclusief in die tijd... het waren natuurlijk allemaal mannen die dan met elkaar zeg maar dat overleg hadden. Dus in die zin was het heel traditie- oneel en het kwam ook heel erg voort uit die hele katholieke structuur waarin, ja, zeg maar, het idee van: wij weten wat we willen doen. Het idee van: wij weten wat goed voor jullie is. En dat wordt van bovenaf besloten. Ja, dat zat wel heel, die politiek was er helemaal van door..., ja, doordeesemd hele- maal. En ik denk dat het protest, wat toen in Veghel ontstond, wat, of wat soms tot concrete initiatie- ven... hè, bijvoorbeeld het kraak van vrouwenhuis, leidde, of van een...

S: Maar waar de wethouder dus ook ons nooit te woord wilde staan... Ja.

L: Nee, maar dat was dan iets wat concreet werd, maar ik denk dat het vooral een uiting was van een soort ongenoegen tegen die autoritaire, traditionele politiek, die heel overheersend was in heel veel dorpen in Brabant. En het was allemaal nog niet zo gearticuleerd, hè. Nu heb je actiegroepen die met wetenschappelijke onderzoeken zwaaien en Greenpeace was een van de eerste groepen die heel erg onderbouwde waarom zij hun bestaansrecht hadden. En wij waren gewoon, nou noem het maar, het was meer bijna een intuïtief verzet tegen... Wij voelden op onze klompen aan, om maar in boerenter- men te blijven, dat er heel veel niet klopte. Dat er autoritaire structuren waren waarin de meeste mensen geen inspraak hadden. Dat kerk, kapitaal en politiek heel erg samen bepaalden wat er ge- beurde. En dat bewoners, burgers, er eigenlijk nauwelijks toe deden - was letterlijk het stemvee. En dat was bijna op elk onderwerp, of het nou ging over wonen, over werken, over werkloosheid, over vrouwen. Waar we trouwens ook veel over geschreven hebben, is over de positie van Marokkaanse en Turkse mede-, nieuwe mede inwoners in Veghel, over discriminatie, racisme. Daar hebben we ook best veel over geschreven, dat we merkten dat er wel een soort achterstelling was en slechte behui- zing. En...

Dat was... Was dat in Veghel ook nog... met grote bedrijven?

L: Ja, DMV, Campina en Mars waren grote werkgevers.

S: Best wel groot industrieterrein.

L: Ja, en DMV, die... Meierij Veghel, die zorgde ook voor de huisvesting van, volgens mij waren dat vooral Marokkaanse werknemers. En dat betekende dat... hun huisvesting was weer gekoppeld aan hun werk. Dus daar zat weer die dubbele afhankelijkheid, waar je nu heel vaak van hoort, van Poolse arbeiders die op die manier ook hun huisvesting verliezen als zijn werk verliezen. Nou ja, een beetje dat systeem was toen al met Marokkaanse werknemers in Veghel. Dus ja, we waren wel een groep, ja, iets later, maar toen was ik al weg naar Den Bosch, toen kwamen wat meer acties als op Volkel hè.

S: Was jij daar niet bij?

L: Nee...

S: Oh, dat kon ik mij niet herinneren.

L: Nee, toen was ik al weg uit Veghel. Het was volgens mij zo'n vredeskamp in Volkel waar veel men- sen uit Veghel aan meededen. Vrouwen, maar ook mannen, maar op verschillende manieren. Er zijn toen ook een paar totaalweigeraars geweest, in Den Bosch.

S: Ja. [Weggelaten i.v.m. privacy], ken jij die nog?

L: Nee, ken ik niet eens. Ja, maar toen... Ja... het was ook, tegelijkertijd, was Veghel ook weer zo'n burgerlijk dorp, waarin zo'n beweging uiteindelijk ook weer, net als in veel andere steden, snel inzakte. Er was nog te weinig opge... En het leunde ook heel erg op een groepje mensen. Kijk, in Den Bosch was echt een paar honderd mensen die zo'n beweging droegen, in Veghel waren het er misschien tien of elf.

S: Je hebt hier toch ook al meegedaan, Leo? Weet je dat niet meer?

L: Ja, dat was die actie...

S: Want die groep hè, dat waren allemaal vrienden eigenlijk, toch?

L: Ja...

S: Ja, dat zei ik straks ook al. En dan ook weer, buiten die groep, had je ook weer mensen die ook weer betrokken waren.

En dit komt dus uit de tijd, of ja, dit is '84, als ik boven de brief... [Er wordt een brief van toen bekeken.]

L: Ja.

S: Heb je [Leo] daar ook aan meegedaan? Ik weet het niet meer, maar...

L: Is dat die actie waar we het CDA te kijk zetten?

S: Ook wel... Maar dit was van dat we dus eigenlijk mensen bewust wilden laten worden van die kernwapens.

L: Oh nee, daar heb ik niet aan meegedaan.

S: Dat ze dan een plekje in de schuilkelder kregen...

L: Oh ja, nou, er zijn een aantal van die acties geweest.

S: Hele leuke acties...

L: We hebben echt met het logo van de gemeente, echt officiële, zogenaamd officiële merken. We hebben één keer een brief gedaan, die heeft het CDA echt een zetel gekost.

Ja?

L: Oh dat is nou jammer, dat ik dat niet meer precies weet. Toen hebben we in ieder geval een brief doen rondgaan over fraude. En we beschuldigden het CDA van fraude. En uiteindelijk, en dat allemaal op officieel papier. En uiteindelijk heeft dat, en net vlak voor de verkiezingen, van volgens mij van '83 of '84. En dat heeft uiteindelijk, er is heel veel over... kwam allemaal in het *Brabants Dagblad*. En op een gegeven moment werd natuurlijk ontdekt dat dat een doorgestoken kaart was. En dat die brief niet echt van het CDA was, want het CDA ging natuurlijk meteen protesteren: 'Nee, dit is niet van ons!' Maar heel veel mensen geloofden het. En het heeft ze uiteindelijk een zetel gekost. Maar ik weet niet meer precies hoe de inhoud van die brief was. Ik kan me niet meer herinneren... Maar in ieder geval, wij schoven het CDA fraude... En die brief hebben we in heel Veghel verspreid. Dus die is in duizenden exemplaren verspreid.

En dat was '83 of '84, dus je zat ondertussen al wel in Den Bosch.

L: Ja, maar ik deed nog... Ja, ik had nog een heel sterke band met Veghel... Ja, daar woonden we eigenlijk met een heel leuke vriendengroep, dus...

S: Weet je nog dat wij iets gedaan hebben? En toen kwam de politie. En toen moesten we achter die auto door. En toen liepen wij mee, maar de politieauto reed met ons mee. En toen ben jij met Jolanda gaan zoenen.

L: Ja, dat weet ik nog, ja.

S: Maar welke actie was dat nou weer? Was dat niet van de paus?

L: Dat zou goed kunnen. Het was een plakactie. Er ging... we waren affiches aan het plakken.

S: Ja, de paus met... dat zou nu niet meer kunnen, maar die paus met die schietschijf. Was dat niet...?

L: Dat zou goed kunnen. Het was in ieder geval een affiche, waarvan we wisten... daar moet de politie ons niet mee betrappen. Ja, toen heb ik inderdaad met Jolanda staan te zoenen, zo...

S: Zogenaamd...

L: En de politie trapte erin. Wij zeiden: 'ja, wij hebben echt helemaal niks met die actie te maken.' Wij zijn gewoon een stelletje dat hier toevallig rondwandelt...

(...)

S: En ik liep dan stiekem achter die auto, gebukt...

L: En wij hadden de emmer met plak net opzij kunnen zetten, uit het zicht van de politie. Dus wij hadden echt zoiets van: komen jullie ons aanhouden?

Dus het was in '85 met het pausbezoek?

L: Ja, ja.

En toen hebben ze in Veghel, hebben jullie daartegen posters opgehangen?

L: Ja, eigenlijk zou je... Ik denk wat er in Veghel gebeurde, was vooral eigenlijk een soort protestbeweging. Sowieso... kunnen we het samenvatten. Want het was meer protesteren dan echt heftig actievoeren. Nee, dan zou ik ook niet meegedaan hebben. Nee, en daarvoor was de groep ook te klein. Er waren wel wat mensen die actie... Ja, ik vond dus inderdaad, toen de Poesta bar gekraakt werd... Dat was wel echt een actie. Dan kraak je een pand en dan... horen heel veel dingen ook bij. En die affiches, dat waren natuurlijk ook acties.

S: En is niet ook ooit...

L: Ja, het was actie en protest. En zo'n *Spiegelschrift* is natuurlijk ook wel een... Heb je dat *Spiegelschrift* ooit gezien?

S: Ik heb dat aan hun gegeven, ja. Jullie hebben er toen kopieën van gemaakt. Maar, Leo, hebben wij ook niet ooit sloten dichtgespoten? Bij een verkiezingsactie, maar dat kan ik me niet... vaag herinneren. Of is dat niet meer...? Weet ik niet meer...

L: Zou kunnen, hoor...

S: Weet ik niet meer... Denk ook niet meer dat ik het zo zou doen hoor.

L: Toen ik weg was, toen kwam er wel een groepje... Waar onder andere **Dan** bij zat en een paar mensen die wel wat radicaler waren. En wat meer van stevige actie. Daar heb ik minder van meegemaakt.

Maar eigenlijk, toch... Het beeld wat ik krijg is dat er wel, nou ja, ook al jij ging naar Den Bosch, maar dat het in ieder geval wel zo'n hele hechte groep was. En ook bleef, die, nou ja, vanuit Den Bosch was het toch... Veghel, of als er bij Volkelt actie wordt gevoerd... Hoe groot en hecht was dat netwerk gedurende die jaren? Want als ik het zo hoor, het was een stuk... het pausbezoek, verzet, lokale politiek, die brieven verspreiden, *Spiegelschrift* weet ik niet...

L: Ja, het was wel echt een flinke groep. En ik denk ook dat het een beetje eigen was, als ik er zo achteraf over terugdenk. Bijvoorbeeld **Maarten** was een vriend van ons. En dat was helemaal niet zo'n actievoerder. En Maarten had soms wel traditionele ideeën. Maar hij was grafisch vormgever. Dus hij vond het geweldig om dit te ontwerpen. *Spiegelschrift*... deed hij de hele lay-out van. Dus hij was meer een sympathisant, die op de achtergrond zijn diensten verleende. Zonder in beeld te zijn als actievoerder zelf. En zo had je eigenlijk, ja, had iedereen wel een kwaliteit. Ja, dat is natuurlijk in alle actiebewegingen. Maar in zo'n vriendengroep die hecht is... iedereen wil ook vrienden blijven.

S: Ja, maar er waren ook, bijvoorbeeld... Ans. Die deed nooit mee. Maar dat hoefde ook niet, daar werd ook nooit... niet op aangekeken.

L: Nee.

S: Mensen gewoon vrijgelaten. Dat vond ik heel fijn.

L: Ja, want toen ik later in Den Bosch kwam, toen was het veel minder vrijblijvend. Dat was echt wel een verschil. Toen werd er echt veel meer op afgerekend wat je wel en niet deed. En hoe dat je bijdragen leverde. En in Veghel was het toch wel... het feit dat we een vriendenkring waren. En dat we ook protesteerden tegen allerlei dingen. Vooral dat vriendschapsgevoel, dat maakte dat we heel tolerant waren naar elkaar. Want we wilden natuurlijk niet hebben dat er problemen of conflicten ontstonden. Dus het was veel meer dat we...

En ook verbondenheid door jullie visie op de wereld. Maar ook, wat jullie zeiden, het gevoel toch anders te zijn. Of... meer alternatief.

S: We dachten over dingen na. Want ik zeg al, wat ik straks ook zei, volgens mij zijn we bijvoorbeeld begonnen in het centrum met... dat de kinderen geen geweld... met geen speelgoedgeweertje... gingen we daar zingen, weet je nog? Heb je daaraan meegedaan?

L: Nee, maar goed, het is mooi dat jij weer bij andere acties hebt...

S: We gingen met een groepje zingen. En dan verklaarden ze ons ook voor gek, dat ik daar ook bij was...

En in Veghel hè... op een gegeven moment gaan we ook door naar Den Bosch... maar hoe hebben jullie elkaar dan in Veghel leren kennen? Dat is niet dezelfde woongroep geweest?

L: Nee, dat ging wel via, ook weer via... Via [weggelaten i.v.m. privacy], via [weggelaten i.v.m. privacy]. Dus ook weer via, via, via ons ontstond dat allemaal. Dus dat was een...

S: Ik heb met Ans, met Peter en met Wilco en... wie nog meer? Met Jolanda...

L: Maar ja, het ging allemaal steeds via, via. Via de een leerden we de ander kennen.

S: En via vergaderingen, hè?

L: En het waren toch wel op een of andere manier mensen die dan... redelijk op één, zeg maar, dezelfde lijn zaten qua ideeën.

En dus ook uit de regio. Want jij bleef ook in Veghel naar school gaan. Maar ook daar gewoond? Of bleef je in Dinther wonen?

L: Nee, ik ging in Veghel wonen. Ja. Ja. Maar ik ging... Dus ja, het was wel een... Ja, dat was wel... De sfeer was vriendelijk, aardig, vriendschappelijk. Het ging allemaal via, via.

S: Die gesprekken konden weleens fel gaan. Ik kan me nog... Dat is op zich goed, weet je wel. Een nacht lang, dat deed ik toen hè, pilsje erbij en dan... Ja, ik hield niet zo van pils, maar... Dan was het echt discussiëren, hoor. Ja, ja. Dan loopt het best wel hard op, tegen hard, hoor.

L: Ook felle discussies, dat was ook wel...

S: Toch?

L: Ja, nee, dat was ook heel vaak.

S: Maar je kon dan wel met elkaar gewoon normaal doen.

Over hoe... of je... Of je geweld of niet gebruikt bij acties, of..., hoe ver je daarin gaat?

S: Nee, dat hebben wij eigenlijk nooit gedaan.

L: Nee...

Sommige kraken, die hebben het daar dan over...

L: Ja, dat waren inderdaad, in Den Bosch, daar ging dan de discussie over: hoe ver ga je met geweld gebruiken... Maar dat was in Veghel echt allemaal wat dorpsers. Toch.

Of je zo iets kon...

L: Nee, dus die actie waarbij het het CDA echt een zetel heeft gekost inderdaad in de raad. Ja, dat ging wel, inderdaad: kunnen we dit wel maken?

Ja.

S: En ook met die paus, had ik ook af en toe moeite mee. Met die schietschijf.

L: En we werden natuurlijk ook in de krant echt afgeschilderd als fraudeleus en onbetrouwbaar en weet ik wat. En laf, want we lieten ons... Er stonden geen namen bij. En in *Spiegelschrift* zetten we onze namen er ook niet onder, dat waren anonieme artikelen. Dus daar werden we wel op afgerekend. En dat was ook wel soms de discussie. Sommige mensen vonden, ja: gewoon een naam eronder. En zeggen wie je bent. En de felle discussies gingen... Ja, maar die bleven heel erg... Als je het vergelijkt met Amsterdam of Den Bosch, die bleven heel erg... Maar ik weet bijvoorbeeld dat we... Een aanleiding was in die jaren, midden jaren tachtig was Sonja Barend op TV. Die had een talkshow en die had... allerlei taboes werden besproken. En dat was ook soms een aanleiding voor allerlei discussies. Maar ook dingen die in Veghel gebeurden. Ik zat straks te lezen en ik denk: ik moet toch eens lezen wat ik *toen* heb geschreven. Ik heb een artikel geschreven toen over... Er zou een nieuw gemeentehuis gebouwd worden. En dat kostte 22 miljoen gulden, dus toentertijd. Maar ja, dat is een flink bedrag midden jaren... begin jaren tachtig. En dan heb ik een hele analyse gemaakt van wat het... waarom de gemeente dat wilde en welke argumenten er aangehaald worden. En hoe die besluitvorming tot stand kwam. De raad werd niet op de hoogte gebracht over een hele hoop... Dat zijn de dingen die je nu ook nog steeds hoort. Dat de raad te weinig geïnformeerd is, wethouders hun

eigen gang gaan, al overleg hebben met bouwmaatschappijen, terwijl ze in de besluitvorming nog lang niet zover zouden kunnen zijn. Nou ja, daar gaat dat hele verhaal over. En dat afgezet tegen andere noden in het dorp. En bijvoorbeeld welzijnsvoorzieningen waarop bekibbeld werd. Een maatschappelijk werk waar geloof ik 30.000 op bekibbeld werd, maar er wel 22 miljoen was voor een nieuw gemeentehuis waarvan het maar zeer de vraag was, of het echt zo nodig was. Want ambtenaren konden dan makkelijker met burgers in gesprek gaan. Er was geen enkel onderzoek wat dat aantoonde, dat dat zo was.

En de mainstream media, of de gevestigde media... dat is dus zo'n onderwerp waarvan jullie zagen... die zijn daar niet kritisch genoeg.

J: Nee.

S: Bij het vrouwenhuis wel. Op een gegeven moment was er een vrouwelijke verslaggeefster, die werd boos op de wethouder van Veghel. Omdat die constant... Elke keer geen commentaar... nooit aanwezig was terwijl we hem probeerden te bereiken. En dat vond ik heel prettig.

L: Ja, dat is inderdaad heel goed. Maar bij zo'n gemeentehuis werd gewoon helemaal... aangenomen van 'oh, dat zal dan nodig zijn.'

Dus er zaten er wel een paar, die ook veel meer... die stonden erin zoals jullie. Maar over het algemeen was het toch heel er op de hand van...

S: In het begin was dat niet. Terwijl... Ik kan me nog herinneren... dat als we actievoerden, ze ook mee naar de rechtbank gingen. Maar dat ze op een gegeven moment ook een stuk schreef aan de wethouder.

L: Oh ja.

S: Dat ze echt vond: dat had hij niet kunnen maken. Hij had nog nooit ze te woord gestaan. Dus dat vond ik heel fijn.

L: Dat heb ik al niet meer meegemaakt.

S: En dat staat ook in **de scriptie** toevallig. Maar dat heb ik toen teruggelezen, dat ik dacht: oh ja, dat vond ik heel fijn.

L: Ja, dat is een mooie ontwikkeling. Want het *Brabants Dagblad* was eigenlijk de krant van de gevestigde orde. Als je nu kijkt... Ja, ik lees nu het *Brabants Dagblad* ook nog, dat is eigenlijk een erfenis van dat ik in Den Bosch een baan had bij een Welzijnsinstelling... Maar ik vind het *Brabants Dagblad* nu een veel kritischer krant dan toen was. Het *Brabants Dagblad* geeft nu veel meer stem aan het tegengeluid. En we horen gewoon vaak de partijen die een andere opvatting hebben. Het is niet zo scherp als bijvoorbeeld *de Volkskrant*. Maar wel als ik het vergelijk met 30, 40 jaar geleden. Dan is het gewoon een krant die veel...

S: En ze hebben goede achtergrond dingen.

L: Ja, ik zeg niet eens dat ze meer partij kiezen. Maar wel meer een tegengeluid aan bod laten komen.

S: Ja, ze hebben ook wel eens een prijs gewonnen met goede achtergrondinformatie. Over bijvoorbeeld... bouwen buiten het erf of iets... Wat ze elke keer deden. En mochten dat eigenlijk niet. Maar dan zaten ze er ook bovenop.

L: Ik vind het *Brabants Dagblad* vergeleken met toen echt een veel betere krant geworden. En toen was het echt de krant van de gevestigde orde. Het heette dan ook meestal het *Brabants Kakblad*, werd het genoemd.

Ja.

L: Ja, nou dat... dat ken je wel, dat zal je wel vaker gehoord hebben. Maar ja, met ingezonden brieven kon je nog ooit een tegengeluid laten horen. Maar, zeg maar, hun journalistieke artikelen waren, over het algemeen, zeker over gemeentelijke zaken, niet zo...

Nee. Nee. Nou ja, voor *Spiegelschrift*... Dat is wel fijn, om daar dan ook meer context bij te hebben. Dat is ook iets waar ik... kan me voorstellen dat het ook een apart stukje krijgt op die site die we nu hebben.

L: Ja, we kunnen zeggen dat *Spiegelschrift* in ieder geval een concreet initiatief was. Ja. Wat een paar jaar heeft bestaan.

Ja, van wanneer tot wanneer heeft dat eigenlijk...?

L: Volgens mij heeft het drie of vier jaar bestaan. Tussen '76 en '79... Nee, nee, nee. Later... Het is in '78... Tot '83, '84...

S: Fijn dat je dat allemaal nog weet, dat ik weet ik niet meer.

Ja, zo ongeveer, dat is ook goed.

(...)

L: Ja, ik denk dat het ongeveer vijf, zes jaar heeft bestaan.

Wel precies in die tijd dat dat... Nou ja, ook voor het kraken, dat dat echt wel een hoogtepunt bereikt.

Ja, maar bijvoorbeeld kraken in Veghel is verder nooit echt een ding geworden. Nee, daarvoor was het ook te veel een dorp, te klein, te... En er was ook geen hogeschool in Veghel. Veghel was een dorp waar mensen uit weggingen. Jonge mensen gingen weg uit Veghel. Die gingen naar Amsterdam of Eindhoven of Den Bosch of Tilburg. Maar... Dus, ja...

Nou ja, waaronder jij dus.

L: Dus er waren heel veel mensen die weggingen uit Den Bosch of weggingen uit Veghel omdat er... Ja, juist mensen die zeg maar... kritiek hadden op Veghel als dorp, die vonden dan vaak een andere plek aantrekkelijk om te wonen.

En dan voor die overstap, dan ga ik nog heel even een sprongetje terug. Want dat vond ik ook wel interessant, de *Rebellenkrant*. Die... Dan ga ik misschien wel weer even heel ver terug. Maar dat was in de schooltijd nog in Veghel.

L: Nee, dat was net na mijn schooltijd. Ik denk dat...

Dat is nog vóór *Spiegelschrift*.

L: Ja, dat was begin... midden jaren zeventig. En toen... Ja, toen hadden we wel contact met ook weer wat leerlingen, die op dat moment nog op school zaten. En we gingen die krant ook op het schoolplein verspreiden. En dat bracht natuurlijk heel veel onrust en heel veel...

Op het Zwijsen werd dat verspreid.

L: Ja.

En ja, ik weet niet of daar nog... Zijn daar nog exemplaren van?

L: Het zou kunnen zijn dat ik thuis eentje heb, maar dat is wel wat moeilijk.

Dat zou wel mooi zijn.

L: Dan moet ik eens gaan zoeken of ik die nog... Ja, want er was wel... En ik ken nog iemand die dat... Ja, dat is wel een... iemand, die was toen nog leerling en die woont nu in Den Bosch en was later actief in de kraakbeweging. En dan ben ik hem daar weer tegengekomen. Maar dan moet ik thuis gaan zoeken. Dus ik hoop dat ik hem nog heb, want ik vind het zelf eigenlijk ook heel leuk als het er is.

Dat is toch dan een van die eerdere uitingen ook van die, die drang om dus, als ik het even moet samenvatten, de oude traditionele structuren ook, om daar een ander geluid te laten horen, dat aan de kaak te stellen. Democratisering. Een hele brede, ja, soort motivatie die aan heel veel verschillende acties ten grondslag lag.

L: Ja, ja, want ik denk dat het een soort, nou bijna een soort, een gevoel van onbehagen was, wat leidde tot een soort protest of zo. Ja, eigenlijk zoals ook in de jaren zestig die hele protestbeweging ontstond. Meer uit onbehagen met bestaande structuren, met autoriteiten, met... En dat er, ja, op een gegeven moment... een kleine groep mensen kon dat ook goed benoemen en (...), zoals het bij Provo Roel van Duijn was die het kon verwoorden. En zo deden wij dat op onze simpele manier, met...

En dat kregen jullie dus wel voor elkaar. Dat dus in Veghel, dat daar ook, ik neem aan dat het ook wel mensen weer aantrok uit de regio. Niet alleen uit Veghel, maar dat het ook, nou ja, alternatievelingen die er zo kritisch in stonden, dat dat ook altijd een bredere aantrekkingskracht had. Want ik weet bijvoorbeeld, ja... Uden... Als je bijvoorbeeld... De Pul was zo'n broeinest.

L: Ja, nou, Uden was weer... ja, dat was ook wel weer grappig, want... Het was van oudsher een soort strijd Veghel-Uden. Maar er waren wel dwarsverbanden tussen mensen uit Veghel en Uden.

S: En De Pul, hè?

L: Ja, De Pul. En je had Release, had je. Release was, zeg maar, de politieke tegenhanger van het JAC. Het Jongeren Advies Centrum was echt, zeg maar, opvang van jongeren, alternatieve hulpverlening.

En de andere was?

L: Release. En Release was, zeg maar, een soort gepolitiseerde politieke hulpverlening. Ja, die vertaalde alles meteen naar maatschappelijke structuren en er moest actiegevoerd worden. En die van... Ja, ik weet niet of Release of... of het nog iets... ja, dat was...

Het JAC, dat ken ik ook vanuit de kraakbeweging.

L: Ja, ja, ja. Ik zal eens kijken of er daar nog iets over te vinden is. Nee, ik denk niet dat er nog iets, nee.

S: Of is het dat wij in De Pul (...)?

L: Nee, nee, maar ik kende mensen van, ja, dat waren echt mensen, die waren echt een beetje linkse actievoerders. Nou, er was, ik ken er daar een stuk of drie, vier mensen van, van Release. En een van die mensen was Jos van Heeswijk. En Jos heeft later, zeg maar... Op een gegeven moment had je die Quote 500. Jos die heeft heel veel geschreven over de rijken in Nederland. Hij was de zoon van de

gemeentesecretaris in Uden. En hij is later eigenlijk heel bekend geworden door zijn publicaties over de rijken van Nederland, eigenlijk waar later de *Quote 500* over ging.

Ja, ja.

En **Ad van Driel** was zo iemand. Nou ja, er waren een aantal mensen en daar hadden we contact mee. Maar dat, ja, dat waren echt... Maar het was niet zo dat er een soort... vanuit de regio naar Veghel kwamen.

Nee, nee, dat waren toch ook wel een beetje, je zei: wat dwarsverbanden, maar het was ook, het waren ook wel weer een beetje eigen... Je had eigen kringen.

L: Ja, Uden had volgens mij wel een beetje een eigen actiecultuur. En dat zat in Uden ook heel erg inderdaad rond De Pul en muziek en meer een soort alternatieve scene.

S: Ja, natuurlijk, wij gingen daar vergaderen met dat tentenkamp in Vught.

L: Oh ja, ja.

S: In het De Pul konden we altijd terecht.

L: Ja, ik denk dat, maar daar was ik al niet meer bij, maar toen, ik denk bij Volkel, toen de acties tegen de kruisraketten en tegen de wapenopslag bij Volkel, dat er toen al mensen uit Uden en Veghel en Volkel en omgeving... Er kwamen heel veel mensen uit de omgeving, kwamen op dat kamp bij elkaar. Dat was niet alleen Veghel, dat was echt iets van...

S: Ja, want we hadden een telefooncel, kan ik me nog herinneren. Moesten we elkaar bellen als we een actie (...) Heel stiekem. Want eentje was dan bang dat we afgeluisterd werden. Kan ik me nog herinneren. Net of dat de binnenlandse inlichtingendienst ons interessant vond.

L: Ja, misschien wel, ik weet het niet.

S: Dat was [weggelaten i.v.m. privacy] met name, die deed altijd wel geheimzinnig.

L: Maar dat hoort ook een beetje bij de cultuur van de actiewereld.

Dus daar kwam het dan weer wel samen, in de tentenkampacties.

Ja, ik denk dat het daar wel echt samenkwam.

S: Ja, dat kan ik me herinneren.

L: Dat was echt een regionale actie ook. Of... regionaal... 'bovendorps'.

[De uitwerking van het interview wordt besproken.]

Dus dan houd ik hem even vast bij jou [Leo]: '82 naar Den Bosch. Bij jou, Sylvia, in de periode van *Spiegelschrift* tot... Jij bleef nog in Veghel?

S: Ik ben ook op een gegeven moment naar Den Bosch gegaan.

L: Ja. Oké, ja. Maar wel later, hè?

S: 1990, denk ik.

L: Nou...

S: Iets eerder?

S: Met [weggelaten i.v.m. privacy]. Dat was, denk ik...

L: Ik denk '87 of zo.

S: Dat zou kunnen. Dat was dan ook weer in... de Zuid-Willemsvaart, dat was eigenlijk een kraakpand. Maar ik heb gelukkig de geneugte gehad. Die hebben ze allemaal heel netjes opgezet, Huize Agnes...

L: Nee, daar hoefde je alleen maar in te trekken.

S: Nee, daar hoefden we alleen maar in te trekken. Maar ja, dat wist ik ook allemaal niet. Maar dat was toen zo. Dus dat was eigenlijk heel fijn.

Huize Agnes.

S: Dat is ook gekraakt, een samenwerking...

In '79 al.

S: Oh...

L: '79 al. Nou, maar goed. Maar jullie zijn er komen wonen in, denk ik, '86, '87, '88.

S: Ja.

L: Maar Huize Agnes is in de kraaklente van '79 mee gekraakt. Samen met de Paap en het Claraklooster, en...

S: Daar was ik allemaal niet bij betrokken.

Maar hoe... Want in '82 gaan we met Leo naar Den Bosch. Hoe is het, in ieder geval tot aan '82, dan... zitten we bij jou bij *Spiegelschrift*. Op een gegeven moment raak je ook nog duidelijk betrokken bij de vredesbeweging.

S: En dan heb ik in het tentenkamp gezeten.

L: Jij was veel actiever dan ik. Veel actiever.

S: Ja, en ook met... Ja, maar ik weet het zo...

Ja, want jij ging natuurlijk naar Den Bosch, maar die groep in Veghel, dat bleef...

L: Die bleef gewoon doorgaan.

Ja, bij [...] en zo. Wij gingen... Wat ik straks vertelde, bij kraampjes staan, voorlichting geven.

Ja, *Spiegelschrift* is ook tot '84... Dat heb ik hier in ieder geval staan... In ieder geval circa '84... is het blijven verschijnen. Dus dat is ook iets waarin je bleef schrijven in die periode?

L: Nou, ik heb al die (...) [exemplaren van het blad] doorgenomen. Jij hebt een aantal artikelen geschreven.

S: Ik heb? Ja, of in ieder geval... Samen, denk ik.

L: Samen met andere vrouwen.

En de kraak van dat vrouwen... Dat was... Ik heb het jaar niet meer paraat.

S: Dat weet ik ook niet meer.

L: Volgens mij '83.

Ook in die tijd.

L: Begrijp ik hieruit.

S: Ja, en naderhand ging ik ook studeren, hè. Ging ik ook naar Nijmegen.

L: mij mee... Weet je wat ook zo mooi die sfeer van het dorpse weergeeft? Er zitten hier een aantal foto's bij van het pand dat jullie gekraakt hebben. En op het stoeltje zit daar de moeder van Jolanda bij. Ja, dat zou je in Den Bosch niet kunnen voorstellen.

Nee, nee, nee.

Dat op de Paap, een van de ouders, gezellig op een stoeltje erbij zat, nadat het pand gekraakt was.

Of de vader of moeder van Arnold Karskens.

L: Van Gertjan of van Arnold Karskens. Dat zou je je echt niet kunnen voorstellen.

S: Nee, maar dat was ook goed. En er kwamen ook...

L: Maar dat gaf de sfeer... Het was veel vrediger en liever.

S: En er kwamen ook de vrouwen... Weet je wel, die katholieke vrouwen... Weet je wel?

L: De KVO.

S: De KVO, kregen we op bezoek.

L: Wat je wel zag in Den Bosch, in die hardere sfeer, was aanvankelijk de kraakbeweging... werd aanvankelijk niet gedragen door de mensen. En in Veghel, bij het vrouwenhuis, was het best gedragen, maar er waren veel mensen die sympathiseerden.

S: En vader ook.

L: Ja, veel mensen die sympathiseerden. Die wel eens zoiets hadden van: ja, dat moet toch kunnen? Anders staat dat pand toch maar leeg. Ja, dan hebben die meisjes ook maar... Die meisjes...

En wat je zegt, dat mooie voorbeeld van die foto, dat de moeder erbij zit, dat was bij het...

L: Bij de kraak van dat vrouwenhuis. Ja, dus zeg maar, er was aanvankelijk een bar, in Veghel, de Poesta bar, en die stond al een hele tijd leeg. En die is toen door een groepje jonge vrouwen, jullie waren allemaal jonge vrouwen, ...

S: In de twintig, ja.

L: ... gekraakt. En dat heeft best lang bestaan, toch een paar jaar.

Die Poestabar zeg je? Dat was De Buik, heette het?

L: Ja, De Buik, ja, ja.

S: En Vrommes...

L: Ja, dat werd later De Buik. Ja, dat heette Vrommes.

Ja, dat wist ik niet. En daar, ja, Vrommes, dat is...

S: Hoe kom ik daar dan op?

Ik zou het even...

L: Ja, Vrommes klinkt als dialect: 'vrouwmens'.

Dat is ook een uitgave, toch? Een vrouwenblad? Zou ik een keer op moeten zoeken. Maar ik ben het wel tegengekomen.

S: Het schiet in mijn hoofd, maar...

Die foto, dat is wel een mooi voorbeeld van, nou ja, dat was in Den Bosch, tijdens die kraaklente bij de Paap bijvoorbeeld, dat was ondenkbaar. Dat dat daar gebeurde.

L: Ja, dat kan je je echt niet voorstellen.

Je kwam in '82 in Den Bosch. Er was natuurlijk al die kraaklente, '78, was geweest.

L: Ja, ik had al eerder, al een half jaar op de Paap gewoond, in '80.

Oké.

Want ik werkte toen op het Jongeren Advies Centrum, had veel connecties met mensen uit de kraakbeweging en mensen die op de Paap woonden.

Op het JAC werkte je in die tijd. Oké, dus '80... al een tijdje op de Paap?

L: Ja, en die sfeer was totaal anders als... Nee, als je alleen al de voordeur open moest doen, nou dat was een geheimzinnig gedoe. Want, ja, de ME kon op de stoep staan, of een 'stille', of weet ik wat, of een knokploeg. Dus je kon niet zomaar spontaan naar de voordeur lopen en die openen. Nee, dan moest er iemand met jou meelopen.

Was de sfeer ook, was het ook echt grimmiger?

L: Die sfeer... Oh, niet te vergelijken. Hier was de sfeer inderdaad van een vriendengroepje en gezellig en vrolijk en af en toe een felle discussie.

S: En spannend ook wel.

L: Maar op de Paap... ja, ook wel spannend, maar heel erg een samen gedragen spanning.

S: En de politie was ook voor ons, want ik weet nog, weet je wat ik jou ook al verteld heb... We waren lastiggevallenen door mannen. Vooral in het weekend, weet je wel, als er pilsje op was, dan gingen ze ramen proberen in te gooien waar we die gebarricadeerd hadden. Maar dan kwam de politie ons weer helpen.

L: Ja, ja, het was...

S: Heel anders. En die stonden dan ook best wel achter je en die kwamen dan ook meteen.

L: Het was een, ja, ik weet niet of je van... heel vroeger had je in Italië... Ik had op de middelbare school boeken van Don Camillo... Het was, nou ja, in Italië, en dan had je de katholieken en de communisten... waren heel vaak vijanden, maar ook heel erg vaak verbonden. En dan had je in een dorpje, en daar was Don Camillo, dat was de pastoor, en Pepino, dat was de communist. En die twee, die vochten altijd met elkaar, maar ze hadden ook altijd, waren het vrienden.

Beste vijanden, ja.

L: Ja, de beste vijanden. Nou, en soms die sfeer, dat vechten, nou, zo overdreven was het niet, maar dat was een beetje de sfeer. Maar in de Paap, toen was... ik ben daar na een half jaar weggegaan, een tijd terug in Veghel gewoond, omdat ik de sfeer zó grimmig vond. En er waren ook hele sterke

groepsnormen. Je moest echt aan een groepsnorm voldoen. Nou ja, dat ging over hoe je in een groep woont, en solidair bent met elkaar, en wat je wel en niet deelt met elkaar. En ik werd er echt knettergek van. Dus ik ben daar na een half jaar weggegaan.

'Beklemmend'... een te groot woord, of?

Beklemmend, heel beklemmend

Ja?

En ook dat je niet gewoon de voordeur open kon doen, maar dat dat altijd met een hoop geheimzinnigheid gepaard ging. Ja, die spannende sfeer, ja, beklemmend, benauwend. En ook die groepsdruk. En je moest ook met heel veel, ja, weet je, dat je mee moest doen. Ik kon het theoretisch allemaal begrijpen, dat je in zo'n pand, ja, je pand moet mee opgebouwd worden, gerestaureerd of opgeknapt. En dat wilde ik ook wel mee doen, maar ik was een van de weinigen die een baan had op dat moment. Dus dat was al wat lastiger. En ja, en ik kwam uit Veghel, uit die vriendelijke sfeer, dus ik had ook de neiging om te denken van: nou, wordt het nou allemaal niet te zwaar aangezet en te geheimzinnig gemaakt? Dus ja, ik paste niet in die harde kern van de kraakbeweging. Terwijl ik, zeg maar, in theorie, de analyse van hoe de wereld in elkaar zit en waarom kraken nodig is enzovoorts, die kon ik helemaal delen. Alleen de hardheid waarmee dat ging. En ik was natuurlijk geen uniek figuur in die kraakbeweging. Er waren natuurlijk heel veel mensen, maar ik vertegenwoordigde een gevoel wat door heel veel mensen werd gedeeld. Dat zul je uit de verhalen van Gertjan wel kennen. Je had een harde kern, en een hele harde kern die mee naar Amsterdam ging. En ook in Amsterdam mee ging matten en meppen en doen als de Grote Keijzer of weet ik wat ontruimd werd. En die ook harde acties voerde toen met de paus. Je had een hele grote groep die bijvoorbeeld veel meer zag in een eigen winkeltje, of een drukkerij, of iets opzetten. En je had een groep, en daar hoorde ik bij, die von: kraken is nodig en huisvesting daar moet iets aan gedaan worden. De overheid doet het niet. We moeten erover schrijven. We moeten de steun van de bevolking winnen. Maar ik hoorde gewoon echt niet bij die, bij die... die *die hards*. Absoluut niet. Dus ik voelde me daar ook...

Ja en ik begon er ook steeds meer in Veghel al, was ik eigenlijk al uitgekomen voor het feit dat ik homo ben. En daar kwam ik veel meer dan in Veghel in een machosfeer terecht. In Veghel was de sfeer eigenlijk, de vriendengroep van Veghel stond heel erg open voor mij.

S: Ik denk dat jij, mag ik dag zeggen?

L: Ja natuurlijk.

S: Dat was in de, hoe heette dat café ook weer?

L: Spinnenwiel.

S: Spinnenwiel. Toen waren wij er met z'n allen en op een gegeven moment kwam jij bij ons om te vertellen dat je homo was. Wij wisten het allang.

L: Maar voor mij was het natuurlijk belangrijk om dat zelf te zeggen.

S: En we hadden er helemaal geen moeite mee, dus dat was wel grappig.

L: Nee, en ik weet ook: **Peter**, dat was een van de vrienden, die was hetero, die had een relatie met **Jolanda**. En die ging zelfs op een gegeven moment mee in Eindhoven naar een of andere activiteit van de Roze Driehoek. Gewoon uit solidariteit. En dat was veel meer de sfeer. Ik kwam hier in de Paap en dat was, ja, er waren wel een paar vrouwen waar ik goed mee kon opschieten. En er waren een paar lesbische vrouwen die een relatie hadden en daar kon ik het allemaal ontzettend goed mee

vinden. Maar die mannen, ja dat waren echt *die hards*. *Die hards*, maar ook een beetje machosfeer. Ik voelde me er heel ongemakkelijk bij dus ja, dat was echt niet mijn wereld.

Maar ook, wat dat betreft... merkte je dat ook? Dat er meer waren die er zo in stonden? Ik denk... ook bij de vrouwen? Want ik heb die verhalen heel veel gehoord, dat ze... maar ook in bredere zin van... toch de dominantie van mannen óók binnen de hele actiebeweging. Dus voor het oog heel progressief en voor verandering. Maar ondertussen ook de vrouwen die de broodjes moesten smeren.

L: Ja, ja.

Nou ja... en ik zat een tijdje terug bij... in Uden. (...) Met twee zussen die op het vrouwenverzetskamp hebben gezeten en die zeiden van: nou, dat we dit zo deden, een vrouwenverzetskamp... Dat was natuurlijk ook helemaal onderbouwd van: dat werkt gewoon veel beter. Die gedachte, dat mannen...

S: Het over gaan nemen...

Het gaan domineren...

S: Dat heb ik trouwens ook wel eens gemerkt. Ik had vaak best wel goede ideeën. En dat vertelde ik dan zo. En de man in de vergadering nam dat dan over. Dat heb ik een paar keer gehad.

L: Zonder te zeggen dat het idee eigenlijk van jou was.

S: Ja en dan denk ik van, goh, (...) of kom in die vriendengroep. En daar denk ik van, oh...

L: Ook in de vriendengroep van Veghel, dat zal natuurlijk ook gebeurd zijn.

S: Ik denk niet, ik weet niet of dat bewust ging of onbewust, maar daar heb ik wel van geleerd van, oh ik hou eens wat dingen meer voor mijzelf.

L: En dat mechanisme merkte je natuurlijk ook in Veghel. Alleen, ja, voor mijn gevoel was dat toen ik in de Paap kwam nog veel sterker.

S: Ja, maar dat lijkt me ook.

L: Het was gewoon een hardere wereld en het machogedrag was veel sterker, dominanter. Dus ik had inderdaad, ik kon met een aantal vrouwen vooral goed opschieten. Omdat er toch wel een andere sfeer was. En er waren een paar vrouwen, die waren openlijk lesbisch, dat kon heel makkelijk. Maar twee mannen die openlijk homo waren, dus is veel moeilijker geweest. Ja, iedereen accepteerde mij wel, maar ik had het gevoel van: ja, tuurlijk... op een soort, zeg maar, theoretisch, rationeel niveau.

S: Oh, die mannen hadden het makkelijk!

L: Natuurlijk moesten alle mannen mij, natuurlijk, accepteren in mijn homo zijn. Maar, eh... Ik weet, ik zat ook bij *Kleintje Muurkrant* en nog voordat wij de Flikerradio begonnen waren. Want daar zat ik ook bij, later. Toen heb ik een artikel geschreven over hoe het is om homo te zijn in de kraakbeweging.

Oh, ga ik opzoeken. Ja.

L: Omdat ik dacht van, ja, ik liep tegen zoveel onzichtbare muren aan. En tegen zoveel, ja, zeg maar, moeilijk te pakken... weerstand. En ik dacht van, ik ga er gewoon een artikel over schrijven. En eens uitzoeken voor mezelf, hoe zit het nou? Ik weet, ik denk dat ik dat nog wel ergens thuis heb liggen. Maar ja, het zal waarschijnlijk ook wel ergens in het archief zitten.

Wij hebben de... ook weer van Gertjan, dus ook... volgens mij ook al alles digitaal nu. Dat is nu digitaal door te bladeren.

L: Oké, maar ik heb daar een keer een, ja, best wel een uitgebreid artikel over geschreven.

S: En hoe is daarop gereageerd?

L: Nou, daar heb ik best wel veel reacties op gekregen. Ook wel van mannen. En vooral van: nou wat knap, dapper, dat je dat durft. Ja, nee, op zich wel positieve reacties. Maar, ik weet, ja, ik was ook we..., ja dat vond ik dan wel soms ingewikkeld. Ik was dus zeg maar binnen de Paap, was ik de enige openlijke homoseksuele man. En in de homobeweging... Ja, ik had wel een paar vrienden, die waren ook wel... kwamen ook uit de kraak. Of die kenden dat goed. Maar die woonden niet daar. Maar daar was ik dus ook het beste mee bevriend. Want die herkenden zeg maar waar ik tegenaan liep. Maar het merendeel van de homobeweging, die waren vooral op het issue homoseksualiteit, zeg maar... Emancipatorisch. Maar die waren soms ook racistisch of vonden alle kraagbewegingen, actiewereld, vonden ze allemaal onzin. Dus daar voelde ik me vaak óók... dus ik voelde me vaak in de kraagbeweging eenzaam, omdat ik de enige homo was. En in de homobeweging voelde ik me soms eenzaam, omdat ik dacht van, ja, interesseren jullie je nou niet voor wat er in de rest van de wereld gebeurt? Of zien jullie niet dat dingen met elkaar samenhangen? Toen was de term 'inclusiviteit' er nog niet, maar ja, weet je, ik miste dus dat mensen niet in die samenhang dachten. En ik had twee vrienden, **Erik en Wil**. En Wil, daar ben ik nu nog steeds mee bevriend. En Wil die woonde ook in een kraakpand. En die snapte precies hoe dat was voor mij. Ja, wij hadden echt een vriendschap, omdat we precies snapten... beide kanten, zeg maar, beide...

En dat was dus ook in die kortere periode, de jaren tachtig, of in 1980 dat je daar zat. Maar later ook, '82... En later voor langere tijd naar Den Bosch gegaan... Dat geldt voor, dat neem ik aan, voor die hele tijd. Dus in '80, dat is die eerste tijd bij de Paap, het JAC... Dat is eigenlijk ook het eerste moment dat je dat, ook dat dus heel duidelijk ervaart. Nou ja, ik heb het hier even een soort 'dubbele eenzaamheid' genoemd, zowel bij het kraken wat dat betreft als in de homobeweging. Kunnen we die term ook al voor die tijd...

L: Ja, want je had het COC en ja, je had toen wel, midden jaren tachtig, wel echt een homobeweging. En er was, ja, Den Bosch had dus zeg maar het COC. En wij hadden met een groepje mensen, hadden we een wat radicalere opvatting over hoe homo-emancipatie eruit moest zien.

L: We hadden ons zelfs een naam gegeven, de Roze Pumps.

S: Ja, wat leuk. Die kende ik helemaal niet.

L: Ja, en er was een, ja zeg maar een groepje, we vonden dat er, ja we hebben toen wel wat acties gedaan en meer provocerende acties. Dus gingen we bijvoorbeeld in vrouwenkleding de straat op en...

S: En hoe was de reactie van mensen?

L: Ja, ik kwam natuurlijk in de krant en er werden foto's gemaakt en je kreeg heel veel reacties van mensen op straat. Meestal negatieve reacties, maar het riep natuurlijk... we hebben het over de jaren tachtig, bijna veertig jaar geleden. Ja, mannen die met pumps over straat liepen en vrouwenkleding en ja, en nou ja, we deden er alles aan om... Het was eigenlijk een soort uitdaging van de heterowereld zeg maar. Nou ja, dus we kregen er wel allerlei reacties op. En ja, en bijvoorbeeld ik weet nog dat de ouders van **Theo Verbruggen**, die is later via de Flikkerradio ook bij de radio gekomen... (...) Ja,

maar zijn ouders waren helemaal over de rooie dat Theo met een foto in de krant stond. En er waren ook foto's, er werden foto's van de krant van ons gemaakt. Ja, dus dat gaf wel...

S: Was jij ook verkleed?

L: Ja, ja. En sta je ook op de foto? Volgens mij sta ik ook op de foto, ja dat weet ik niet.

En, eh, nou ja...

L: Maar dat is uit het archief van het Brabant Stadblad.

Oh oké, ja, die kan ik dan wel... ja, die moet ik wel teruggeven.

L: Maar ja, dit is eigenlijk een beetje een zijstap. Maar in ieder geval, nou een zijstap niet helemaal. Voor mij was het...

Ja, dit is eigenlijk wel een verhaal...

L: Ik moest inderdaad, of ik moest, maar ik had het gevoel dat ik, ik vond die homo-emancipatie belangrijk. Dus, dus... En ik vond dan het COC weer heel erg gematigd. Ik denk daar nou anders over, maar in die tijd... Maar goed, er was ook weer, maar er was wel een club waar ik anderen kon ontmoeten. Ja. En, eh, maar ik voelde me zeg maar, zeg maar in termen van maatschappelijke ideeën, over waar het met de maatschappij naartoe moest, voelde ik me meer thuis bij de kraakbeweging dan bij de meeste mensen van het COC. Maar, ja, nou ja, wat ik net al zei, ja, de mensen van het COC die streken een strijd die belangrijk was. Maar die vaak, ja, waren mensen die op andere terreinen, vond ik, vrij conservatief waren.

Ja. Dus beide, eh, bewegingen hadden weer een unieke, eigen tunnelvisie? Toch. Ja, of in ieder geval, blinde vlekken.

L: Kijk, uiteindelijk denk ik dat de kraakbeweging zich toch wel heel erg heeft opengesteld. Of de, de sociale bewegingen, eh, vond ik in principe veel meer... En dat is later ook gebleken, die gingen steeds meer, ja, toch ook de vrouwenbeweging... nou ja, omarmen? Maar in ieder geval, toelaten dat het ook, en ook naar zichzelf kijken, en dat geldt ook voor, eh, ja, hoewel het van de homobewegingen... ging heel langzaam. Maar, eh... Maar, en, en, wat, ja... Maar, zeg maar, in principe vond ik die beweging, de hele essentie van de kraakbeweging was toch: verandering is nodig. En daar hoort dus ook openheid naar, zeg maar, andere sociale bewegingen, of emancipatiebewegingen, hoorde daar ook bij. Terwijl de homobeweging veel meer een *one issue* beweging was. En de andere beweging was een, ja, daar was... ging over kraken, dat ging over militarisme, dat ging over veel meer dan alleen dat. Het ging over een eigen alternatieve economie. Dat ging, nou ja, er was een, een, een méér *issue* beweging.

En, en, en, toen je daar dus, begin jaren tachtig, naar Den Bosch komt, eh, eh, raakte je dus ook al snel betrokken bij die, nou ja, de homobeweging was dat. Eh, hoe raakte je daar dan... Ja, hoe leerde je dus ook, eh, de andere homoseksuelen in die scene kennen?

L: Ja, ik was, eh, ik, werd heel snel lid van, eh, het COC, want, ja, dat was het aanknopingspunt. Ja, en, en, werd ik ook wel actief in... Want die hadden ook een eigen, zeg maar, blad. Eh, zoals, eh... dus... *Bosch' Roze*. En daar schreef ik ook artikelen in, dus toen kwam al heel snel in de redactie. En ik vond, ja, ik heb dat.. Ik vond het fijn om actief in iets te zijn. Dat was voor mij veel meer de manier om in contact te raken met mensen dan alleen op een ontmoetingsmiddag, of zo, komen. Dus dat vond ik, ja, op een of andere manier vond ik dat een mooie manier om...

S: En door wie werd dat gesubsidieerd of betaald?

L: Die kregen toen volgens mij subsidie van de gemeente.

S: Oké, dat is heel mooi.

L: Ja, nou, dat is later ook allemaal... Eh, dat was allemaal minimaal, hoor.

S: Ah.

Maar via dat COC was dus, nou ja, dan, dan, eh... Daar kwam het dus ook een beetje samen eigenlijk, van, eh... dus in die stad, die beweging. Dan was het COC wel echt een, eh, nou ja, dat zat daar middenin?

L: Nee, nee, nee. Je had zeg maar die hele brede bewegingen, de kraakbeweging en van alles. En het COC stond er eigenlijk aanvankelijk toch wel heel los van.

Maar voor de homobeweging was dat toch...?

L: Ja, voor de homobeweging was dat. En dan met name voor de mannen was dat een centrale beweging. Voor de... De vrouwen ontwikkelden echt op een gegeven moment helemaal een eigen cultuur, los van de mannen. Je had een vrouwenrestaurant, een vrouwenhuis, vrouwenopvang, eh, vrouwenverzetkamp. De vrouwen gingen zich steeds meer apart organiseren. Maar ja, de helft van de wereld bestaat uit vrouwen, dus dat is ook logisch, dat werd groter en breder... Dus die hadden ook veel meer banden, met allerlei vrouwen die helemaal niet bij de kraakbeweging of bij de actiewereld hoorden, die zich vooral op het *issue*... zoals homo's zich herkenden op het issue homoseksualiteit, zo herkenden vrouwen zich, heel veel vrouwen die niet in die actiewereld zaten, zich vooral op het *issue*... net als die journalist die jij straks noemde, van het *Brabants Dagblad*, die zich dan toch herkent in een aantal thema's die inderdaad voor vrouwen relevant zijn. En dat eerder herkende dan misschien een mannelijke journalist. Zo was dat in Den Bosch ook, bij heel veel vrouwen. Dus die vrouwenbeweging was veel breder dan die homobeweging. Die homobeweging was vooral een mannenbeweging... COC... heel erg binnen de gevestigde kaders. En met dat Roze Pumps groepje probeerden wij daar een beetje uit te breken. En later met de Flikerradio probeerden we er flink op uit te breken. Om, zeg maar, ja, het COC was heel erg gericht op... we moeten getolereerd worden door de samenleving en door de overheid. Misschien komt er ooit een huwelijk, tussen twee mannen dat dat mogelijk wordt wettelijk. En het [COC] is ook heel erg dankbaar dat de overheid subsidie geeft. En wij wilden echt wel wat stappen verder. We wilden meer confronterend zijn.

Dus dat was een van de gedachten achter, dat op een gegeven moment... Dat zat eerst toch onder de... dat was Radio Vrij Den Bosch?

L: Ja, de Flikerradio zat onder Radio Vrij Den Bosch, maar wij hadden dat aparte groepje nog. We hebben één keer een actie gedaan, die heb ik zelfs, ik weet niet eens of... Ja, dat maakt nu niet meer uit. Maar op een gegeven moment hadden we allemaal discussies onderling, dus een radicalere groep. En waar we ons druk bijvoorbeeld over maakten, we hebben het over de jaren '80, dus nog maar 40 jaar toen na de Tweede Wereldoorlog. Het ging toen terecht over de vervolging van Joden en het vermoorden van... de discussie over Sinti en Roma en homoseksuelen was toen op dat moment eigenlijk nog niet zo aan de orde. Dus wij wilden dat ook bij de jaarlijkse dodenherdenking ook aandacht werd gegeven aan homoseksualiteit. Nou, dat gebeurde niet, dat werd geweigerd. En toen hebben we als actie...

S: Door wie werd dat geweigerd?

L: Door de gemeente en het organiseren... het 4 en 5 mei-comité... En wij hebben toen met een klein groepje mensen... We hadden een beeld, het verzet was tegen... Nee, het was een standbeeld en dat

stond op de hoek van de Hekellaan. En dat is nu op een andere plek gekomen, maar dat stond op de hoek van de Hekellaan.

S: Die mannen?

L: Ja, drie mannen op een heel groot beeld. En dat was een soort herdenking aan het verzet en het lot van de Joden in de Tweede Wereldoorlog. En dat was een soort groenachtig beeld, heel groot.

S: Met kettingen geloof ik, hè?

L: Ja, dat geloof ik wel. Het representeerde heel erg het geketend zijn van Joodse mensen. En natuurlijk waren wij het er heel erg mee eens, maar wij vonden dus ook dat er aandacht moest zijn voor homoseksuelen. Toen hebben we met z'n drieën midden in de nacht dat beeld helemaal roze geverfd. En dat was echt consternatie in Den Bosch. Dat was echt het slechtste van het slechtste wat er gedaan kon worden. En we hadden er ook een of andere verklaring bij gegeven. Maar ja, dat werd zo veroordeeld dat ik er zelf jarenlang niet met mensen over gepraat heb. Omdat ik alleen maar veroordeling voelde. En nou ja, maar dat was dus zeg maar... zó radicaal waren we op dat moment.

Ja, je krijgt wel de aandacht.

Ja, dat we een onaantastbaar geacht beeld, dat we dat letterlijk besmeurden. Om de aandacht te vestigen op een *issue* dat op dat moment helemaal niet... Nou, ik denk ook, ik denk overigens dat ik nou, als ik zelf nu zo'n actie zou moeten beoordelen...

S: Maar toch vind ik het wel goed.

L: Ja, maar dan zou ik het geloof ik niet meer doen. Maar toen, in de heftigheid van het gevoel van: we zijn een vergeten groep, enzovoort, legitimeerden wij toen die actie.

S: Ik vind het niet slecht.

L: En dat hadden we met een heel klein groepje gedaan, we waren met z'n drieën. En dat was inderdaad het groepje van drie mensen waarin de homo- en de linkse actiewereld samenkwamen, in die drie mensen.

Ja, want, nou ja, jij...?

L: Ja, twee vrienden van mij, die dus eigenlijk ook sympathiseerden met de linkse actiewereld en met de kraakbeweging. Maar die ook vonden dat de homobeweging te slap was, dat die een aftreksel van de gevestigde orde.... Dus wij hadden zo iets van, nou, we gaan een stevig statement maken.

Ja, dat heeft gewerkt.

S: Nou, ik vind het maar niet zo slecht hoor.

Dus daar ga ik vast nog wel het nodige artikel over terugvinden. Als ik in de...

L: Ja, want dat moet dan rond... begin mei 1984 of zo zijn geweest. '85... Ja

In een *Kleintje Muurkrant* zal er vast iets over verschenen zijn.

L: En *Brabants Dagblad* heeft er ook... Ja, daar moet je wel iets over terug kunnen vinden denk ik.

Ook de Flikerradio, was er ook al, of?

L: Wanneer is de Flikerradio begonnen? Ja, ik denk ook '86, '87.

S: Dat jij zoiets weet allemaal...

L: '85 misschien. Ja, dat kan dan net nog daarbij zijn, als de stichting in '84 was. Maar Radio Vrij Den Bosch was er dan al wel.

Ja, Radio Vrij Den Bosch was er dan al ruimschoots.

En, ja, dat is een beetje een zijstapje, maar het kwam eigenlijk al wel ter sprake. Wat ik me nog afvroeg: ook de lesbische vrouwen, de lesbische beweging ook... Was er op dat vlak dan wèl weer meer contact bijvoorbeeld? Dus die vrouwenbeweging was heel breed. En er was toch weer, ja... Bij de krakers was ook veel die machocultuur. Maar was er wel weer veel meer contact en raakvlak met de lesbische vrouwen en hun... Die óók zichtbaarder werden?

L: Nee, dat waren echt gescheiden werelden.

Oké, ja.

Dat waren echt... de homomannen en de lesbische vrouwen hadden misschien wel incidenteel, op een vriendschappelijk niveau wel... waren er wel contacten. Maar als, zeg maar, beweging of als groep waren er geen contacten.

Ik kan me toch ook wel voorstellen, dat er wel veel onderling begrip was voor elkaars strijd? Of...? Ik heb geen idee.

Nee, volgens mij was dat ook wel beperkt. Want, nee, want, nee, dat was ook heel beperkt. Want, eh... De... Ik denk dat voor heel veel lesbische vrouwen, was, eh... Ja, het lesbisch zijn was belangrijk, maar ook het vrouw zijn. En voor heel veel mannen, die hadden gewoon de privileges, die hoorden bij... (...) Dus heel veel mannen, ook homomannen, hadden niet zo heel veel belang bij... Ja, misschien op een soort theoretisch niveau wel, maar dat uitte zich niet echt in een verbinding of zo.

Ja, ja. Dat is wel interessant.

Ja, dat is later wel wat méér gekomen. Want op een gegeven moment, bijvoorbeeld, kwamen er in het bestuur van het COC meer vrouwen. In werkgroepen dus. Het ontstond geleidelijk aan, maar dat was alweer wat later. Dat was denk ik alweer meer jaren negentig.

Oké, ja, dat is echt wel...

S: Maar die hadden ook hun eigen vrouwencafé hè?

L: Ja, maar ik vond het op zich ook... Ja, maar ik vond het ook fijn dat de mannen gewoon apart bij elkaar kwamen. Want ik had ook zelf het gevoel van... Ja, ik heb als homoman toch een iets andere beleving en een andere... eh... belangen dan de vrouwenbeweging of dan de lesbische vrouwen. En wat heel erg, denk ik, toen ook... Meest, ja, zeg maar... De seksuele beleving van mannen was een hele andere dan die van lesbische vrouwen. Dus er waren ook echt grote verschillen. En... Ja, en misschien de politieke doelen van lesbische vrouwen. Die overlaptten ook heel erg met de doelen van alle vrouwen. Of van, tenminste, alle vrouwen die bij de vrouwenbeweging actief waren. En bij de mannen had je niet zoiets... Ja, je had in het begin ook mannengroepen. En een soort mannenbeweging in de jaren tachtig. Maar dat was toch een heel geforceerde...

Een mannenbeweging?

L: Ja, die had je natuurlijk ook.

S: Jawel, die kwamen dan voor zichzelf ook op.

L: En die praatten dan met elkaar over: mannen moeten óók hun gevoelens kunnen tonen.

O, zo. Ja, ja, ja.

L: Maar dat is nooit echt van de grond gekomen. Maar er waren wel mannenpraatgroepen. Maar... Ja, dat is toch altijd een beetje een marginaal verschijnsel gebleven. Ze hebben één keer de voorpagina van het *Brabants Dagblad* gehaald. Toen had je... God, hoe heette hij? John... Je had een toneel-schrijver, een toneelregisseur. God, en die had altijd van die 'in de kast, uit de kast'...

S: John Lanting.

L: John Lanting. En die had altijd van die toneelstukken waarin... die enorm rolbevestigend waren.

S: Ja, heel flauw en lacherig.

L: En heel lacherig over vrouwen. En heel rolbevestigend en... Je zou nu... je zou kunnen zeggen: seksistisch. Enzovoort. En dat waren dus de mannengroepen. Dat was op een gegeven moment wel grappig. Toen waren de mannengroepen, zeg maar, van heteromannen, dus de emancipatie... en de homomannen, en volgens mij ook nog wel wat vrouwen... dat... daar gingen dus heel veel mensen op demonstreren, voor het casino in Den Bosch. Tegen dat toneelstuk. Want daar kwamen dus een aantal belangen kennelijk bij elkaar. Homomannen waren ook vaak... Ja, een soort dubbelheid. Sommige homomannen die hadden... Die identificeerden zich gewoon met de traditionele mannenrol. Maar veel homomannen liepen daar natuurlijk ook tegenaan. Omdat ze niet voldeden aan het plaatje. Ze werden geen vaders, maar weet ik wat allemaal. En veel vrouwen ergerden zich aan de manier waarop in die toneelstukken vrouwen werden neergezet. En het waren per definitie altijd man-vrouw theaterstukken. Dat kwam uitgebreid in *Brabants Dagblad* op de voorpagina. Dat er een demonstratie was voor het casino tegen het toneelstuk van... En dat was een soort... Ik noem het maar... Zo'n... draaideur theaterstukken. Die waren toen allemaal heel populair.

S: *Revue*. Ja, beetje... Ik zal zou er ook niet naartoe gaan.

L: Ja, maar er werd ook altijd heel lacherig... Ja, maar ook over die mannenbeweging werd ook heel lacherig gedaan. Nu is het eigenlijk al... Veel later is dat eigenlijk geleidelijk aan in de maatschappelijke discussie steeds gewoner geworden. Bijvoorbeeld dat mannen nu ook zwangerschapsverlof krijgen. Of eh... Nou, al dat soort dingen.

Dat was toen... Toen waren dat rare, vreemde ideeën. Daar begreep niemand iets van. Omdat toen het er nog zo erin zat... Vrouwen krijgen zwangerschapsverlof, mannen werken door. En nu is dat al steeds meer gemeengoed aan het worden. Dus heel veel van die... Toen, die mannenbeweging, die hadden best wel goede ideeën. Alleen, de tijd was daar gewoon nog lang niet rijp voor.

Ja, en ik wist ook eerlijk gezegd... Nu kan ik het ook veel beter plaatsen. Ja, de mannenbeweging, in die tijd, wat moet ik me daarbij voorstellen? Ook hoe ik er persoonlijk in sta, maar dat ook... dat mannen, nou ja, mannelijkheid, om het zo te zeggen. Hoe mannen dan ook... Net zo goed... Gevangen kunnen zitten of gestuurd worden... in, eh... verenigingsleven of verwachtingen van wat 'man zijn' dan zou moeten betekenen van jongs af aan. En hoe dat ook wel... Nou ja, ook sinds ik jong ben, ook wel weer misschien is veranderd. Hoe voorzichtig je ziet... Met welk speelgoed een kind zou moeten spelen. Dat dat wel begint te schuiven, maar dat het ook nog steeds veel weerstand oproept. Ik denk dat al de helft van de strijd... is misschien een groot woord, maar... Emancipatie van de vrouwen is... Het is ook wel in die zin een bredere strijd, denk ik ook. In het algemeen ook wat meer loslaten, denk ik, van... bepaalde denkkaders, rolpatronen. Ook van mannen. Dus ook

vanaf die kant... in stand houdt, die onderdrukkende structuur, of hoe je het ook wilt noemen. Die structuur in ieder geval. Zo wordt het ook van mannen, nou ja...

L: Ik denk dat dat wel echt veranderd is in de loop van de jaren. En dat je nu... Bijvoorbeeld het aantal vrouwen wat ondertussen werkt. Dat is vergeleken met de jaren tachtig, is dat veel meer gelijkgetrokken. Toen was heel erg de discussie...

S: Nog wel onderbetaald hoor.

L: Ja, je ziet het op heel veel terreinen. Nu is bijvoorbeeld de discussie... hè, naar aanleiding van het afroepen EK vrouwen. Dat er ineens een discussie bestaat van... Zouden mannenploegen ook een vrouwelijke trainer kunnen hebben? Zou dat werken? Die discussie was tien jaar geleden zelfs ondenkbaar. (...) Toen was de discussie heel erg open van – in de jaren tachtig, negentig, nul – van: mannen moeten meer zorgtaken gaan doen in huis. Dat was... in de jaren tachtig eigenlijk nog helemaal niet. Want de meeste vrouwen *waren* nog thuis. Er zijn heel veel verschuivingen gekomen, die... toen in die...

S: Alleen de vrijheid op straat nog niet, vind ik.

L: Nee, maar ik bedoel... Als je het hebt vergeleken met toen en nu... Hoeveel er aan het schuiven is gegaan. En dus ook in het beeld dat mannen van zichzelf en van elkaar hebben. En bijvoorbeeld de hele #MeToo-beweging heeft er natuurlijk enorm toe bijgedragen. Dat mannen over zichzelf moeten gaan nadenken. Die mannenbeweging van de jaren tachtig... Die kaartte issues aan waar de tijd gewoon nog lang niet rijp voor was. En die had het niet makkelijk, want die kregen soms ook nog van de vrouwenbeweging het verwijt, dat ze... 'daar komen de mannen ook weer aan hoor'. Want de vrouwen hadden dat allemaal al aangekaart en dan komen er ook nog wat mannen. En de homo's hadden het in die zin weer makkelijker. Want die hadden echt een concreet punt om voor te strijden. Name-lijk gelijke rechten en dat soort dingen. En mannen hadden natuurlijk... Je kon het moeilijk zeggen, maar wij willen ook gelijke rechten als vrouwen. Want ze hadden al veel meer privileges. Dus dat was lastiger. Wat overigens ook nog heel erg een thema is, vind ik... Eigenlijk vind ik dat voor de hele linkse beweging bijna geldt... is, eh... En zelfs nu nog vind ik de linkse beweging en de homobeweging en misschien ook nog... Ik vind het vooral hele witte bewegingen nog steeds.

S: Daar heb je een punt.

L: Toen was er in de kraagbeweging één donkere vrouw, een Molukse vrouw... En die had een relatie met een vrouw die op de Paap woonde.

Met Marjo?

Ja...

Ja, die woont nu in de [weggelaten]. Ik ben er ook een paar keer geweest.

En zij was de enige donkere vrouw of zwarte vrouw in de hele actiewereld. Ik zou geen tweede kunnen bedenken. Misschien een Indonesische vrouw kende ik nog. Of in ieder geval vrouwen met Indone-sische *roots*. Nou, dat is volgens mij nog steeds zo. Ik was pas op een feest op de Paap. Er stond één man, ik wist dat hij uit Iran kwam. Een vluchteling die er al heel lang woont. Maar het is echt... En ik zie het overall. Als ik uitga in de Verkadefabriek naar Film, dat is het cultureel centrum in Den Bosch, daar zie je echt... Daar zie je geen Marokkanen, Turken, een enkele Surinamer. Ook daar zie je eigenlijk vooral een witte, witte cultuur.

(...)

Ja, in ieder geval toen bij de kraakbeweging, was het een hele witte beweging. In het midden jaren tachtig.

Witte beweging, witte mannen. En dan ook nog... Dus best veel witte macho mannen.

L: Ja, dat was...

Ja, daar ontsnap je niet aan, dat ze toch weer... kinderen van hun tijd...

Ja, het tijdsbeeld. Het past heel erg in het tijdsbeeld. Maar ik was pas op dat feest. Daar was Anne-lies, dat was een vriendin van mij die woonde op de Paap. En ik weet nog dat ik naderhand tegen iemand zei: Ik zou er echt niet meer willen wonen. Want ik vind de sfeer nog steeds te macho. Het was nog steeds wat ik dacht van... Nee, dit is niet meer de wereld waar ik wil... in wil...

S: Ja, omdat ze het niet doorhebben, hè? Eigenlijk.

L: Ja, ja. Dingen... Ik weet het ook niet. Ik heb toen maar een klein stukje gezien en heel veel mensen niet gezien. Het is ook maar heel beperkt. Ik mag er ook niet zo over oordelen, vind ik. Maar toch, puur op mijn eerste gevoel dacht ik van... Nee, hier hoeft ik toch niet echt... Maar goed, toen was het veel concreter. Toen was het echt aanwijsbaar. Ik was de enige homo die er woonde. Bij de vrouwen was het inderdaad... Er was echt een enorm verschil. De vrouwen hadden veel meer hun eigen cultuur al. En ook de lesbische vrouwen. Maar donkere mensen... Bijna niet... Eigenlijk niet op... Ja, op [...] [Gin?] dan na, die had toen een relatie met een andere vrouw.

En bij die vrouwen, ook de lesbische vrouwen, die hadden veel meer een eigen cultuur. Wat waren een paar van hun trefpunten of eigen bladen?

L: Ja, eigen restaurant. Eigen café. Vrouwenopvang.

S: Vrouwendag heb ik mee georganiseerd.

L: Allerlei vrouwengespreksgroepen, internationale vrouwendag. Gewoon allerlei thema's waar het over ging, werden veel meer meteen vanuit vrouwelijk perspectief bekeken. Of het vrouwenemancipatie of het... vrouwen...

S: En vrouwen onderling. (...) Ook hetero vrouwen. Ik heb dan de vrouwendag mee georganiseerd met hun.

L: Ja, ik heb het niet alleen over lesbische vrouwen.

S: Dat ging gewoon samen. Er werd niet moeilijk over gedaan, dat kan ik mij niet herinneren.

L: Ja, ik weet dat er in Amsterdam en Nijmegen waren een paar hele radicale groepen. En er waren zelfs vrouwen die alleen maar met vrouwen omgingen. En helemaal niet...

Paarse September?

L: Ja, zo waren er wat... Maar dat is tijdelijk ook maar geweest. En dat is op een gegeven moment ook weer veranderd. Maar bij mannen was dat ondenkbaar. Die waren helemaal niet met die issues bezig.

En wat waren voor de homobeweging in Den Bosch in die tijd... Dus die tweede periode, langere periode in Den Bosch... Wat waren voor jullie de trefpunten? Waar kwamen jullie samen?

L: Nou, ik denk dat het heel erg over ontmoetingsruimte ging. Dus dat er een eigen ontmoetingsruimte kwam. Daar was heel lang voor geknokt. En die is er uiteindelijk ook gekomen. Er kwam geld

van de gemeente voor een eigen ontmoetingspand. Dus dat was een heel belangrijk punt. Op een gegeven moment was ook wel het thema, eh... Je had homo-ontmoetingsplaatsen. Dus zeg maar bij het Engelermeer en een aantal plekken waar mannen elkaar konden ontmoeten. Dat waren meer gedoogplekken. Maar er waren altijd buurtbewoners die daartegen in verzet kwamen. Dus COC was met de gemeente in overleg over dat er plekken wél gedoogd werden.

Dus een eigen pand krijgen, of eigen café...

L: Dat was een heel belangrijk punt. Maar ook het geweld wat met name tegen homomannen plaatsvond. Zeg maar die 'buiten homoplekken'. Die er aantal waren. Dat was een belangrijk issue. Ik denk discriminatie in het algemeen was een issue. En dan voor de rest waren er heel veel issues die gewoon te maken hadden met... die voor homomannen zelf van belang waren. Dat lag allemaal meer in de sfeer van ontmoeting, relaties. Films bijvoorbeeld, of boeken, of allerlei dingen die... En gezondheid. Gezondheid, ja. Aids was natuurlijk in de jaren tachtig en heel belangrijk ook. Omdat aids vooral gezien werd als homoziekte. Dat was heel belangrijk. In *Bosch' Roze* werd er heel veel over geschreven. Geslachtsziektes en soa's in het algemeen.

Ja, dat is er eentje. *Bosch-Roze*. Ik schrijf het nog een keer op.

L: Bosch-Roze, dat was het officiële COC-blad in Den Bosch.

[De uitwerking van het interview wordt besproken. Het interview wordt na een korte onderbreking hervat.]

Ik weet niet of je ook in je eigen... je eigen archief nog altijd...

L: Ja, dan moet ik wat snuffelen. Want ik heb nog van die oude *Bosch-Roze's*. En misschien ook nog wel van die *Rebel* [*Rebellenkrant*].

Dat je die beweging... of misschien van een bepaalde actie...'

L: Ja, ik moet gewoon wat snuffelen. Ik heb volgens mij op zolder nog wel een heleboel dingen bewaard.

Zou ik dan voor eh... voor de afronding. We [het BHIC] zijn dus ook bezig met het archief van Radio Vrij Den Bosch. En dus ook al die... Als het goed is ook alle opnames van de Flikkerradio. Dus daar komt zeker nog een apart stukje over. Zou je daar nog wat... Al is het maar een beetje de grote lijnen van wanneer tot wanneer. En hoe ontwikkelde zich dat?

L: Ja, even kijken. De Flikkerradio is denk ik geweest van... Wat zal het zijn? '85, '86. Een paar jaar. Ik denk twee, drie jaar. En toen kwam... Dat kreeg een vervolg met Dodo Drie Dus. Dodo Drie Dus heette dat. En de Flikkerradio ging heel erg over... Allemaal onderwerpen die rechtstreeks te maken hadden met... homoseksualiteit voor mannen. En dat ging over 101 dingen. Cultuuruitingen, kleding, films... Literatuur, anti-homogeweld. Allerelei onderwerpen die... En op een gegeven moment gingen we dat met Dodo Drie... Toen hebben we de redactie ook verbreed. In de Flikkerradio zaten alleen homoseksuele mannen. Bij Dodo Drie ging het inderdaad dus meer, waar we het straks over hadden, over die mannenbeweging. Er zaten ook een paar heteromannen bij. En dat werd veel breder... Ja, dat ging gewoon over allerlei onderwerpen die voor mannen interessant konden zijn. Dat was eigenlijk een beetje de insteek. Maar we noemden het geen mannenradio, want dat vonden we weer te soft. Of te saai.

En onderwerpen die voor mannen interessant kunnen zijn. Was er dan niet het gevaar om... Te veel in traditionele beelden van mannelijkheid te vervallen? Van: wat is interessant voor mannen? Ging dat goed samen? De hetero- en homoseksuele samenwerking?

L: De groep mannen... De mannen die in de redactie kwamen, dat waren mannen die zich wel konden identificeren... of zich vinden in die benadering.

Het werd wel breder.

L: Het werd wel breder, maar... Het was niet heel ideologisch ofzo. Ik weet niet of we... Nee, het was niet heel ideologisch. Het was meer dat we allerlei onderwerpen... Bijvoorbeeld... Op een gegeven moment hebben we een stuk of drie, vier programma's gehad over dat iedereen wel een tik heeft. Dus zeg ik bijvoorbeeld 's avonds voor je in bed gaat en per se vindt dat dit kopje zo moet staan en niet zo. Of weet ik wat. Dus op een gegeven moment... Dus ik denk dat het verschil was met andere radio, dat we heel persoonlijke onderwerpen konden... ineens. Dat was het denk ik. Het was niet eens zozeer dat het over mannen ging. Maar we hebben als groep mannen radio gemaakt over onderwerpen die heel dichtbij onszelf waren. Ik denk dat dat al een soort doorbreking was van die traditionele mannelijke norm. Dat het heel persoonlijk mocht zijn.

Maar ik neem aan dat dan daarin wel continuïteit lag met de Flikkerradio. Was dat ook... die hele persoonlijk onderwerpen?

L: Ja, het bouwde voort op de Flikkerradio.

Maar dat was dan nog veel meer ideologisch. Je zei van 'Dode Drie Dus' dat was al wel wat...

L: Ja, precies. Flikkerradio was echt veel meer ideologisch. Die ging veel meer over homostrijd en emancipatie. Dode Drie was gemoedelijker, was zachter, was breder van opzet, minder ideologisch. Ook wat humoristischer, wat vrolijker. Ik weet dat we bij... volgens mij, ik weet niet meer zeker of het nou met de Flikkerradio was of met Dodo Drie. Nee, ik denk met de Flikkerradio. We hebben toen zelfs een issue gehad. Dat zouden ze... in heden ten dage echt absoluut niet meer kunnen. Het ging over pedofilie. En we zijn toen in Eindhoven, hoe heette die groep ook? Ze zijn nu verboden.

Was dat de... Was het niet de Roze Driehoek?

L: Nee, de Roze Driehoek was echt een actieve, radicale homogroep. Nee, je had een groep...

Ja, want ik weet dat... je, Luc Brants, die had nog wat archiefmateriaal van die Roze Driehoek en...

L: God, hoe heette die toch? Die zijn volgens mij ondertussen verboden. Dat was een pedo-groep. In Eindhoven zaten die. En die pleitten dus heel erg voor emancipatie van pedoseksuele mannen, pedofielen. Nou, wij gingen met hun praten, want dat was de sfeer van de jaren tachtig. Dat dat ook nog emancipatie was en dat moet kunnen. Dus wij gingen daar gewoon interviews houden met die mannen. En die werden uitgezonden. Nou, als dat heden ten dage... Ik weet niet of die bandjes er nog steeds zijn, maar als dat nu uitgezonden zou worden... En wij, met de beste bedoelingen, dachten... Nou, wij werken mee aan een soort emancipatie-idee van een groep mensen die tot nu toe in de verdrukking zat. Maar dat kon nog in de jaren tachtig. Maar dat zou nu echt... Nou, we zouden echt bijna gecriminaliseerd worden.

Ja, ja, dat creëert wel ophef. Ja. Nou ja, ik noemde het ook... niet dat ik dacht van: nou, de Roze Driehoek, dat is een pedo-groep. Maar ik weet nog van Luc Brants, die vertelde erover, dat als je dat archief hebt, dan kom je die discussie daarover in ieder geval óók tegen.

L: Nou, de Roze Driehoek was inderdaad wel een groep... Ik had een paar vrienden, waar ik het heel erg goed mee kon vinden, die dus ook in de kraakbeweging zaten. En daarmee gingen wij naar feesten van de Roze Driehoek. En dat was vergeleken met het COC, was dat ook weer heel erg radicaal. En die hadden bijvoorbeeld toen al de eerste discussies over transseksualiteit, mannen die een vrouw wilden worden. En wat dat allemaal met zich meebracht. En mannen, ja, heel erg norm doorbrekende... Die hadden acties, die gingen dan bijvoorbeeld met die groep mannen in, heel vrouwelijk uitgedost of anders uitgedost, gingen die bijvoorbeeld naar een beddenwinkel en dan gingen ze bedden uitproberen en foto's maken. Allerlei shockerende acties.

Radicaal...

L: Radicaal.

Dat dan bijvoorbeeld.

L: En die hadden inderdaad ook... die maakten alles wat nog een beetje, toen nog, in het verborgene was... bijvoorbeeld SM-praktijken of weet ik wat, dat gooiden ze heel erg open. En ze hadden ook een eigen ontmoetingsplek, Vagevuur in Eindhoven. En dat was, nou ja, 'alles wat god verboden had', zou de buitenwereld zeggen, dat dat vond daar plaats. Maar wij voelden ons als klein groepje uit Den Bosch heel erg verwant met die groep, omdat die allemaal een stap verder zetten dan... Nou ja, zo is de discussie ook weer een beetje rond. En, nou ja, ook met de Flikkerradio gingen wij natuurlijk ook wel wat... We waren binnen die Radio Vrij Den Bosch wel een apart groepje. Want je had de Vrouwenradio, je had de algemene vrije zender, en je had dan een aantal muziekprogramma's. En je had dan Flikkerradio en later werd dat dan Dodo Drie. Maar ook als groepje waren we wel een apart groepje. En ik had dan nog weer de meeste verbinding met die anderen, met de Vrije Zender en Radio Vrij Den Bosch en met die andere groepen. Ik stond daar dan toch weer het meeste tussenin. Maar ja, bij de Flikkerradio zaten ook wel over het algemeen mannen die ook wel wat meer begrip hadden voor alles waar de actieweren voor stond. Of daar zelf ook wat actiever in waren.

Dat was bij Radio Vrij Den Bosch of bij...

L: Nou, bij de Flikkerradio kwam eigenlijk de wat radicalere homobeweging, zeg maar, of: het geluid van de radicalere homobeweging en dat van de kraak en de hele andere beweging kwam daar het meest bij elkaar.

Oké. Ja.

L: Ja, dat kun je wel... Ja.

En dus... moeten we het dan wel wat meer los zien van het gematigde COC?

L: Ja, er waren ook wel contacten met het gematigde COC. En dat was op zich een best goede verhouding. En mensen van het COC luisterden ook naar de Flikkerradio. En dus dat was toen die er eenmaal een beetje aan gewend waren... En de Flikkerradio was ook niet meer zo heel radicaal. De naam nog wel, maar... Ja, het thema was al niet meer zo... Maar het ging wel... de Flikkerradio ging... (...) Maar dat deed het COC ook wel. Bijvoorbeeld als er op een school geen voorlichting werd gegeven over homoseksualiteit, of negatieve voorlichting, dan gingen wij dat uitgebreid uitzoeken en praten met de directeur en met de onderwijskrachten. Dus dat werd wel echt goed uitgezocht en uitgezonden.

Dus als onze bezoekers... nou, die komen naar het archief van ons en die gaan dat beluisteren. Dan is dat bijvoorbeeld een van die thema's, dat komen ze dan tegen. Zoiets moeten ze zich erbij voorstellen, bijvoorbeeld. Wat wordt in die programma's dan concreet besproken? Is er voor de rest

nog, nou ja, dan echt als... Voor de Flikkerradio: dat was echt wel een item of dat was wel heel heftig of bijzonder, of eh... Waar we aandacht aan hebben besteed en waar bezoekers het ook weer terug kunnen vinden als ze het gaan beluisteren of hierin willen duiken.

L: We hebben zo niet meteen echt... Ja, het was wel breed, ja. Pausbezoek hebben we ook wel gedaan, maar dat was wel op een heel andere manier. Onderwijs was wel een thema wat veel terugkwam. Hoe er in het onderwijs gesproken werd over homoseksualiteit, dat was wel echt een onderwerp. Nou nee, ik kan me niet een heel hot issue voorstellen waar we nou echt op een actieachtige manier aandacht aan besteedden.

[De uitwerking van het interview wordt besproken.]

[Einde van het interview.]